

poze 7

AUGUSTUS 2016

5 EURO

Der Erbkönig

Elzenkoning

Moeder

Roet en Blommen

Time to consider

Literatuur in Drenthe

Taal, identiteit en literatuur

The monkey

Wolfsklauw

Het Chinese Denken

Duqan Tiberh

Ter Verpoozing

Dit

Literatuur en filosofie als rode draden door dit nummer. **Walter Schönau** – Nederlands Germanist en emeritus hoogleraar Moderne Duitse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen – laat zijn verrassend licht schijnen op Goethes ballade: Der Erlkönig,

Dr. **Henk Nijkeuter** schreef een compilatie met schrijvers in Drenthe; actief tussen 1945 en 2015. Hij heeft niemand overgeslagen. Was dat een goede zet? Ik geef aanzetten voor een analyse. Literatuur in Drenthe aan snee. Misschien is het verhaal te lang. Bestudeer de foto op pagina 13 van de genomineerden. Een wereld gaat voor u open. Ik laat me graag stimuleren door **Goffe Jensma**, hoogleraar Friese Taal- en Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Emeritus hoogleraar **Jan B.F.N. Engberts** heeft naast zijn werkzaamheden in de scheikunde een grote belangstelling voor Chinese filosofie. Hij geeft een nieuwsgierigmakend overzicht.

En verder

Cherry van den Breemer las *De Elzenkoning* van **Michel Tournier**.

Theo de Jong uit Meppel verraste dit jaar met een nieuwe dichtbundel *Om teruggaan is het begonnen*. Bij elk gedicht schetst hij de wordingsgeschiedenis.

In *Roet en Blommen* maak ik zinvolle opmerkingen over het boek van **Henk Nijkeuter**.

Ivor Osgerby Bishop heeft het niet getroffen met de huidige politieke constellatie. Hij geeft in *Time to consider* alternatieve bestuursvormen om over na te denken.

Yasamin Arbabi verrast ons met *The Monkey*, met een illustratie van haar eigen hand.

Met *Wolfsklauw* hoop ik u te bereiken.

Beyene Haile is een beroemd schrijver uit Eritrea.. In *Mer dan een schrijver* laat **Amanuel Mehari** ons kennismaken met een groot man uit zijn geboorteland.

Ohne Worte is een lofzang op harmonie in een mooi huis.

In korte berichten pleit ik voor een *Stijlboek* voor media met aanwijzingen om niet in valkuilen van vooroordelen en stereotypen te vallen. Ook maakt u kennis met mijn nieuwe verhalenbundels in de *Headspace series*. Verhalen in een magazine-jas – bulkboek mag ook – voorzien van foto's van het landschap rond Peize en wijde omgeving.

Nieuwe uitgaven van Ter Verpoozing. Herziene uitgave van *Vilttechnieken in beeld* van **Meta Geerts**. Zij viltte ook het kunstwerk op de achterkant van deze Poze.

De beelden zijn door de handen van **Erik van Staveren** uit steen tevoorschijn gehaald.

Alle auteurs kunt u via mij bereiken.

En nog verder

De volgende Poze verschijnt in oktober en staat in het teken van de *reünie van de R.K.-H.B.S in Emmen*.

De H.B.S. startte in 1959 en verdween in 1974 met de invoering van de Mammoetwet. In 1962 fietste ik van Erica naar de brugklas. Er volgden bewogen jaren. **André Spruit** schrijft gedichten in onze oude taal. **Gerard Op de Weegh**, destijds leraar natuur- en scheikunde levert een bijdrage in proza. **Jan van der Meer**, destijds leraar geschiedenis, schrijft over het ontstaan van de H.B.S in een landsdeel dat werd opgestuwd in de vaart der volkeren. *Wederopbouw in Drenthe*, een boek van **Cynthia The**, sluit daar mooi bij aan. In Poze van oktober leest u een deel uit haar boek. Architectuur en stedenbouw in Eelde, nieuw wonen in Emmermeer, Angelslo, Emmerhout (Emmen) en bijzondere scholenarchitectuur van **Architectenbureau Nieman en Ir. Steeneken**. Uitgave van Ter Verpoozing. ca. 170 pagina's. Ruim voorzien van foto's. Zie mijn website www.gerardstout.nl

Goethes ballade Der Erlkönig

Walter Schönau

DER ERLKÖNIG

*Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er fasst ihn sicher, er hält ihn warm.*

*“Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht?”
“Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?
Den Erlenkönig mit Kron und Schweif?”
“Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif.”*

*“Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel ich mit dir;
Manch bunte Blumen sind an dem Strand;
Meine Mutter hat manch gülden Gewand.”*

*“Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
Was Erlenkönig mir leise verspricht?”
“Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind!
In dürren Blättern säuselt der Wind.”*

*“Willst, feiner Knabe, du mit mir geh’n?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
Meine Töchter führen den nächtlichen Reihn
Und wiegen und tanzen und singen dich ein.”*

*“Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am düstern Ort?”
“Mein Sohn, mein Sohn, ich seh’ es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau.”*

*“Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch’ ich Gewalt.”
“Mein Vater, mein Vater, jetzt fasst er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan!”*

*Dem Vater grauset’s, er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Müh’ und Not;
In seinen Armen das Kind war tot.*

Goethe schreef deze beroemde ballade voor een scène in het Singspiel (een soort operette) *Die Fischerin*, dat op een zomeravond in juli 1782 opgevoerd werd in het park van Tiefurt aan de oever van het riviertje de Ilm. Dit was een uiterst geschikte plaats voor het romantische toneelstukje waarin de hoofdpersoon, de vissersvrouw, deze ballade van de Elzenkoning zingt. De tekst ervan, van meet af aan bedoeld om als lied gezongen te worden, was op muziek gezet en werd voorgedragen door de gevierde actrice Corona Schröter, die destijds werkzaam was aan het theater in Weimar en ook in andere stukken van Goethe heeft gespeeld.

Tal van componisten hebben de ballade daarna op muziek gezet, maar de prachtige versie van Schubert (1815, opus 1) is de meest bekende geworden en heeft veel bijgedragen aan de blijvende roem van deze “oerballade”, zoals Golo Mann haar genoemd heeft. Ze ontbreekt dan ook, naast Heines thematisch verwante *Loreley* (1823), in geen bloemlezing van Duitse gedichten (473.000 hits in Google) en Schuberts compositie is tot het klassieke repertoire van Duitse liederen gaan behoren.

Het verhaal van de bezorgde vader die op een nachtelijke rit te paard hulp zoekt voor zijn zieke zoontje dat tenslotte in zijn armen gestorven blijkt te zijn heeft Goethe vermoedelijk van een boer in Jena gehoord. Er ligt dus een ware gebeurtenis aan ten grondslag. Misschien heeft het feit dat in het ontstaansjaar 1782 Goethes vader gestorven is, ook — al of niet bewust — iets bijgedragen aan de schrijnende vader-zoon-thematiek van het gedicht.

Het is geschreven als een quasi-naïeve simpele volksballade in de vroeg-romantische stijl van destijds, een soort poëtische oervorm, met simpel paarrijm (aa bb) en in viervoetige jamben. Balladen waren toen een geliefd literair genre. Goethe en Schiller wedijverden een tijdje in het “balladenjaar” 1797 in het schrijven ervan. De kunstballade imiteerde veelal de volksballade, omdat men onder invloed van de ideeën van Herder de poëtische waarde ervan, net als van de volkssprookjes, aan het ontdekken was. Hoewel de Verlichting, die toen hoogtij vierde, deze ‘heidense’ volkspoëzie eerder minachtte of wegens haar inherente animistische bijgeloof pedagogisch bestreed, werden ze in de kunst en literatuur van de Sturm und Drang en de Romantiek gewaardeerd en geïmiteerd. In onze ballade representeert de vaderfiguur als het ware de verstandige opvoeder in de geest van de 18e eeuw met haar strijd tegen het bijgeloof, het type dat later in de 19e eeuw dan “Philister” wordt genoemd, de geborneerde en fantasieloze burgerman. Dichters als Goethe en denkers als Herder beseften en betreurden dat de Verlichting ook een geleidelijke ‘onttovering van de wereld’ (Max Weber) met zich mee bracht.

Karakteristiek voor de ballade als poëtisch genre is dat het verhaal in dialogen wordt verteld, vrijwel geheel in directe rede, hier vooral in vragen en antwoorden. Dat begint al in de eerste strofe waarin iemand zonder verdere inleiding vraagt, wie daar te paard door het nachtelijk duister rijdt, waarop iemand anders het antwoord geeft: het is *de vader* met zijn kind, niet — wat men zou verwachten — *een vader*. Het gaat dus, zo mogen we concluderen, om een archetypische vader-zoon-situatie, niet om een min of meer toevallig incident. In die tijd was een rit te paard door een duistere stormnacht trouwens een geliefd literair motief, waarbij we niet moeten vergeten dat toen zo'n rit echt veel gevaarlijker was dan tegenwoordig.

Al in de tweede strofe duikt dan in de koortsvisionen van het kind de Erlkönig op, een machtige natuurdemon (want 'koning'), tegelijk verleidelijk en dodelijk, een belichaming van de magische krachten die het volk aan de natuur toeschreef. De gestalte en de naam van deze 'Elementargeist' had Goethe ontleend aan een Deense volksballade die zijn vriend en leermeester op het gebied van de volkspoëzie, Johann Gottfried Herder, in het Duits had vertaald. Herder woonde destijds, net als Goethe en Schiller, ook in Weimar. Onder de naam *Erlkönigs Tochter* maakte de tekst deel uit van een door hem uitgegeven verzameling van volksliederen, *Stimmen der Völker in Liedern* (1799), en diende als model voor Goethes ballade: zowel in de vormgeving (paarrijm, viervoetige jamben, het bruuske slot) als in de thematiek: Heer Oluf gaat op de dag voor zijn bruiloft op weg om gasten uit te nodigen, raakt verdwaald in het rijk van de Elfenkoning, wordt bestraft voor zijn weigering met diens dochter (bij Goethe zijn het dochters) te dansen en moet de standvastigheid waarmee hij deze verleiding weerstaat met de dood bekopen. De overeenkomsten met de tekst van Herder springen in het oog: de ontmoeting met de demonische (dochter van) de Elfenkoning, de drievoudige verleidingspoging, de dodelijke wraak wegens het niet toegeven aan de verleiding, de natuurmagie. Maar de verschillen zijn veelzeggend: in Goethes tekst wordt een kind verleid, bij Herder gaat het — heel wat conventioneeler — om een volwassen bruidegom en een heteroseksuele verleiding.

De Deense 'ellerkonge', dat wil zeggen koning van de elfen, had Herder abusievelijk vertaald als 'Erlkönig', dat wil zeggen koning van de elzen — een vruchtbaar misverstand dat niet gecorrigeerd hoefde te worden, omdat elzen in het volksgeloof met duistere krachten geassocieerd werden. Elfen (Duits: Alben) waren overigens geen liefelijke elfjes met vleugeltjes, maar een soort boosaardige kobolden, kwaadaardige natuurwezens, net als de trollen en de aardmannetjes.

Op de eerste empathische vraag van de vader, waarvoor hij bang is, antwoordt de zoon met zijn wanhopig klinkende tegenvraag 'Zie je de Erlkönig niet?' De vader echter ziet niet alleen de Erlkönig niet, maar ontkent bovendien diens bestaan. Hij zegt, met andere woorden, tegen het doodsbange kind: 'Je vergist je, die dodelijke bedreiging is inbeelding'. In het verdere verloop van de handeling zal hij met sussende, nuchtere, rationeel

verklarende antwoorden op de steeds heviger wordende angstvisioenen van zijn kind blijven reageren. Wat zich in de binnenwereld van het kind afspeelt, verklaart hij met buitenwereld-effecten, een typische vorm van rationalisering, een gebruikelijk afweermechanisme.

Dan horen we in de derde strofe hoe de Erbkönig het kind met de belofte van spelletjes, mooie bloemen en goudkleurige kleren probeert te verlokken. Dat ook wij, niet alleen het kind, de Erbkönig horen spreken, terwijl de vader (in de vierde strofe) zijn woorden afdoet als het ritselen van de wind in dorre bladeren, verandert het koortsvisioen van de jongen in een spookgestalte met een zeker realiteitsgehalte. Wij horen immers wat de Erbkönig zegt. Waren we aanvankelijk misschien nog op de hand van de nuchtere vader, nu komen ook wij onwillekeurig in de ban van de demonische verschijning.

In de vijfde strofe wordt de verleiding geïntensiveerd. Nu treden de dochters van de Erbkönig als tussenpersonen op, die met het vooruitzicht van dansen en het zingen van wiegeliederen het kinderlijk verlangen naar geborgenheid beloven te vervullen en zo het daaraan verbonden gevaar verbergen. Hier wordt duidelijk dat de Erbkönig een negatieve vaderfiguur is, die wel bescherming en geborgenheid belooft, het kind ook lief vindt, maar op perverse pedofiele wijze. Psychoanalytisch geformuleerd: we zien hier de vaak voorkomende splitsing van de vader-imago in een positieve en negatieve variant.

In de zesde strofe horen we weer de wanhopige vraag van de jongen: "Zie je daarginds die dochters niet?" en prompt het geruststellend bedoelde antwoord, dat het oude grijze wilgenbomen zijn waarin het kind die gestalten ontwaart.

Dan culmineert de spanning in de zevende strofe bij de derde verleidingspoging, die nu onverhuld een pedofiel-homoseksuele aanranding met de daarbij horende dreiging met geweld blijkt te zijn. Daarmee openbaart de demon zijn duivelse karakter, hij wordt voor ons steeds meer een belichaming van het absolute kwaad. En hij wordt meer dan een kinderlijke fantasiefiguur. Van de schokkende aanranding horen we immers in de woorden van de Erbkönig zelf, niet in die van het kind. Als de zoon dan zegt dat de Erbkönig hem kwaad gedaan heeft, moeten we dat op twee niveaus, mythisch en medisch, verstaan. Mythisch is het de straf voor het tegenstribbelen van het kind, medisch is het de crisis in de agonie van het doodzieke kind.

In de dramatische slotstrofe heeft de vader zijn verklarings- en geruststellingspogingen opgegeven, nu huivert hij ook zelf en geeft zijn paard nog eens de sporen. Het kind steunt in zijn doodstrijd, het huis (of de boerderij) wordt met moeite bereikt, maar het kind blijkt in de armen van de vader gestorven te zijn.

Iedereen die de ballade heeft gelezen of het lied van Schubert heeft gehoord is, steeds weer, ontroerd door het abrupte slot. Wat is er gebeurd? Waarom en waarheen is de vader 's nachts onderweg? Waaraan is het kind gestorven? Wie is die Erbkönig? Heeft de demon nu de strijd gewonnen? Raadsels! De tekst doet geen poging

de opgeroepen spanning te laten afvloeien. De verteller kiest geen partij voor de verklaringen van de vader of voor de angstvisioenen van de zoon. Dus kunnen we de suggestie niet van ons afschudden dat de dood van het kind inderdaad de wraak van de Elfenkoning is voor de weigering om aan zijn verleiding toe te geven. Tragisch is niet zo zeer de dood als wel de eenzaamheid van het stervende kind met zijn hevige, niet vervulde behoefte aan minimale empathie. Het schokkende effect van de ballade is dat het kind echt sterft. De vader, zo voelt iedere luisteraar, had er beter aan gedaan de symbolisch-antropomorfe gestalte, die de doodsdreiging voor het kind had aangenomen, serieus te nemen. Het verhaal staat dus duidelijk in een ideologische context. Het symboliseert de strijd tussen de Verlichting en de Romantiek, tussen het voorchristelijk-mythische, dus 'heidense' Germaanse volksgeloof enerzijds en het Christelijke geloof anderzijds, maar vooral ook het conflict tussen het destijds nog krachtige (bij)geloof in heksen, demonen en geesten enerzijds en het rationeel-natuurwetenschappelijke wereldbeeld anderzijds. De hallucinaties van het stervende kind maken datgene wat de rationalistische Verlichting had verdrongen weer bewust. Zo getuigt deze natuurmagische ballade van het verzet tegen de voortschrijdende onttovering van de wereld en van het besef dat ook het Verlichtingsdenken de animistische angst niet zo maar kan laten verdwijnen. Wie bijgelovig is, beschikt immers nog over allerlei magische afweerformules, maar de rationele mens is er zonder zijn toverspreuken soms weerloos aan overgeleverd.

Als een overwonnen primitieve of kinderlijke overtuiging, zoals het bestaan van een demonisch natuurwezen als de Erbkönig, toch lijkt te worden bevestigd, vinden we dat volgens Freud 'unheimlich' — en dat is nu juist het effect van het slot van de ballade, zowel bij de vader ("dem Vater grauset's") als bij ons. Want 'Elementargeister' als de Erbkönig zijn mythische gestalten die het object van onze angsten zichtbaar voorstellen. Ze bestaan dan misschien niet in fysieke zin, maar wel degelijk in de psychische realiteit. Goethe had oog hiervoor en had als kunstenaar een antenne voor de onderhuidse conflicten van de tijdgeest. Als een seismograaf ving hij de trillingen van deze spanningen op en wist deze symbolisch in dramatische scènes tot uitdrukking te brengen. Het empathische tekortschieten van de tijdgeest heeft hij tot een kunstwerk verdicht, gedramatiseerd en gethematiseerd.

De schokkende kern in het verhaal van de verleiding door de Elzenkoning, in tegenstelling tot de verleiding in de Deense volksballade van Heer Oluf, is dat het om de pedofiele aanranding door een moorddadige kinderlokker gaat. Hoewel de tekst daarover geen misverstand laat bestaan, realiseert men zich dat vaak niet, merkwaardig genoeg. Een kwestie van verdringing? We zijn hier echter onmiskenbaar in het domein van de psychopathologie. Nog schokkender is dat deze beelden in de geest van een kind leven. Ze lijken aan de archaische wereld van de mythologie ontleend te

zijn, die wereld vol van wreedheid, perversie, incest, castratie, kannibalisme, vader- en moedermoord, aan oerscènes uit de fylogenetische prehistorie, die volgens de psychoanalytica Melanie Klein ook in het kinderlijke onbewuste voortleven. Een voorbeeld uit de Griekse mythologie: Laios, de vader van Oedipus, de eerste man in de Griekse mythologie die de knapenliefde ging bedrijven, ontvoerde Chrysippus, de zoon van zijn gastheer Pelops, hij verkrachtte hem en dreef hem tot zelfmoord. Het lijkt alsof de ballade ons even een blik laat werpen in deze primitieve wereld van ongetemde driften, de voedingsbodem voor terrorisme en genocide, van het absolute kwaad. De Erlkönig als belichaming daarvan moeten we zien als de manifestatie van de negatieve vader-imago, die alle boosaardige aspecten van de vaderfiguur in zich opgenomen heeft.

Dit alles vergroot echter alleen maar het raadsel dat deze ballade van Goethe ons opgeeft: hoe is het te verklaren dat zo'n schokkend verhaal over de moord op een kind door een kinderlokker zo'n universeel succes is geworden? Waarom ontroert het zoveel mensen? Waaraan appelleert dit gedicht? Ik vermoed: aan iets in ons zelf dat we vergeten zijn, maar dat we misschien als vage herinnering of als een motief uit ons collectieve onbewuste herkennen. Het eigenlijk tragische is het gebrek aan empathie voor de magische belevingswereld van het kind bij de overigens goedwillende vader. Deze toont wel compassie en een zekere affectieve empathie, maar beschikt niet over de cognitieve empathie waar het kind om vraagt. Met andere woorden, het schort aan het vermogen tot mentaliseren, het zich kunnen voorstellen van wat er in het innerlijk van het kind omgaat. De wanhoop van de doodsbange jongen doet vermoedelijk snaren trillen bij ons die vergelijkbare jeugdervaringen van teleurstelling over het onbegrip van de ouders oproepen. Hoe vreemd en onvertrouwd dit verhaal van een doodsstrijd, ervaren als pedofiele aanranding, ons ook voorkomt, het moet toch ook contact maken met de algemene kinderervaring, dat onze beschermers en opvoeders soms niets begrijpen van onze innerlijke wereld. *Kinderen vragen begrip*, zoals een boektitel luidt (Hans Müller-Eckhard 1956), maar vaak krijgen ze het niet.

Want het kind leeft in een eigen magische wereld, waarin de grens tussen fantasie en werkelijkheid nog ontbreekt of onscherp is, waarin het wereldbeeld sterk door wensen en angsten is gevormd, kortom in een sprookjes- of fantasiewereld, die volwassenen meestal totaal vergeten zijn. Het zijn bij voorbeeld de auteurs van succesvolle kinderboeken als Astrid Lindgren of Annie M.G. Schmidt die het contact met die kinderwereld hebben weten te behouden. Boeken als die van Selma Fraiberg (*The Magic Years*, 1959) of van Alice Miller (*Das Drama des begabten Kindes*, 1979) willen ons begrip ervoor aankweken. Mijn hypothese is dus dat het wereldsucces van de ballade te verklaren is als een onbewuste respons: we hebben allemaal ooit wel eens in onze vroege jeugd de kloof tussen onze magische kinderwereld en de nuchtere onttoverde wereld van de volwassenen pijnlijk ervaren. Dit gedicht appelleert aan

die vergeten of verdrongen ervaringen, waarin de zo vertrouwde vader of moeder ineens een vreemde bleek te zijn.

Laat ik een ander, wat luchtiger voorbeeld geven voor deze miscommunicatie tussen ouder en kind: Op een morgen in de lente komt Isabel, een meisje van ruim drie en een half jaar, het huis in rennen en roept: 'Mama, mama, kom gauw kijken; er staat een grote olifant in de tuin.' Moeder gaat mee en Isabel wijst op de enorme beuk, die daar sinds mensenheugenis staat. Moeder is gealarmeerd over zoveel gebrek aan realiteitszin en zegt: 'Isabel, je hebt gejoek, ga meteen naar boven en ga voor je bedje God om vergeving vragen.' Isabel gaat naar boven en komt na enige tijd beneden. 'En', vraagt moeder, 'heb je God om vergeving gevraagd?' 'Ja', zegt Isabel, 'maar God zei: ach, het is niet zo heel erg hoor,

want zelf dacht ik ook even dat het een olifant was.' Het mondige en snedige antwoord van Isabel compenseert hier het empathisch tekort schieten in de pedagogische interventie van de goedbedoelende moeder.

Een illustratief contrastverhaal, een voorbeeld voor een geslaagde empathische vader-zoon-communicatie over angst voor spoken is de volgende anekdote van Klaus Mann. Deze vertelt in zijn autobiografie hoe hij als kleine jongen zijn vader, de schrijver Thomas Mann, zijn nood klaagde over het spook dat hem en zijn broer Golo 's nachts met zijn hoofd onder zijn arm kwam bezoeken. Thomas Mann raadde hun aan het spook mede te delen dat het hen niet meer moest lastig vallen, dat een kinderkamer geen plaats is waar een fatsoenlijk spook rondwaart, dat het zich kortom moest schamen. En als

dat nog niet hielp, moesten ze er maar aan toevoegen dat hun vader geen spoken in zijn huis duldde, want het was in spokenkringen een alom bekend feit dat hij des duivels kon worden als hij eenmaal zijn geduld verloor. Dit advies had inderdaad het gewenste effect — “und bewies uns aufs eindrucksvollste, wieviel der väterliche Einfluß sogar in der Gespenster-Sphäre vermochte” (Klaus Mann: *Der Wendepunkt. Ein Lebensbericht*. Frankfurt a. M.: Fischer 1963, p. 21). Een sensibel kunstenaar als Thomas Mann had het contact met de magische kinderwereld kennelijk niet verloren.

Het universele appèl dat de ballade op ons gemoed doet, komt niet alleen in de talrijke muzikale composities van de tekst tot uitdrukking, maar ook in de literaire receptiegeschiedenis ervan. Er zijn tal van parodieën,

pastiches en andersoortige bewerkingen, maar ook in bekende romans duikt de Elzenkoning als fascinerende gestalte op, zoals in *Le roi des aulnes* (*De elzenkoning*, 1970) van Michel Tournier of in de roman van Robert M. Pirsig, *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* (*Zen & de kunst van het motoronderhoud*, 1974). Het boek van Tournier vertelt over de avonturen van een Franse automonteur in het Duitsland van de Tweede Wereldoorlog. De auteur legt al door de keuze van de romantitel een verband met de mythische Erlikönig, maar de hoofdpersoon ziet zich zelf vooral als een moderne Christophorus. Hij verdrinkt aan het slot in een moeras met een joods kind op zijn rug. Het verhaal werd door Volker Schlöndorff verfilmd als *The Ogre* (1996). In *Zen & de kunst van het motoronderhoud*,

een *cult book* uit de jaren '70, verhaalt Pirsig over de motorfietstocht die de hoofdfiguur en zijn elf jaar oude zoon Chris een zomermaand lang van Minnesota naar Californië maken. De handeling vertoont een duidelijke parallel met de Erlikönig-ballade: de vader is niet in staat om de boze demon die zijn zoon, een psychiatrisch patiënt, in zijn macht heeft, te verjagen — “the ghost wins”. Op de avond van de tweede dag van de reis zit de vader aan het kampvuur met zijn reisgenoten, een bevriend echtpaar. Het gesprek gaat over de psychische stoornis van zoon Chris en waarom de vader tot nu toe geen psychiater geraadpleegd heeft. Hij antwoordt dat hij dat niet goed weet, maar dat een psychiater en zijn zoon voor zijn gevoel “not kin” zijn. Hij associeert over het woord ‘kin’ en dan schieten hem regels uit de ballade te binnen die hij in het Duits citeert.

De juistheid van het vermoeden van een appèl op vroege ervaringen met onbegrip van ouders voor de magische wereld van het kind kan niet bewezen worden. Misschien heeft mijn hypothese ter verklaring van het raadsel van de Erlikönig u dan ook niet overtuigd. Dan blijft echter de vraag hoe een lied met zo'n schokkende inhoud zo'n grote bekendheid heeft verworven en zoveel bewondering heeft geoogst.

De Elzenkoning Michel Tournier

Cherry van den Breemer

Dit boek van Michel Tournier is gecompliceerd, fascinerend en soms ongrijpbaar, maar het heeft mij zeer geboeid en ik ben zeer zeker van plan het weer te lezen om nog beter door te dringen tot de diepere lagen.

Zoals de titel van dit boek al laat raden is het "Leitmotiv" van deze roman het beroemde gedicht "Der Erlkönig" van Goethe waarin de Dood een kind met liefelijke beloften tracht te verleiden het leven te verlaten, terwijl de vader voortjaagt op zijn paard met het ijlende kind in zijn armen.

De roman eindigt in de moerassen, het gebied van de mythische Elzenkoning, waar Tiffauges, de hoofdpersoon, uit alle macht probeert om een Joods jongetje dat verzwakt en koortsig uit het bevrijde Auschwitz is gekomen, een overtocht te bieden. Ze verdrinken. Een symbolisch geladen einde waar het hele leven van Tiffauges naar toe lijkt te hebben geleid.

Het verhaal begint met het "Sinister dagboek" van Abel Tiffauges, een automonteur in Parijs. Daarin doet hij verslag van zijn verknipte jeugd op een jongenskostschool en van zijn haat tegen de hypocriete burgermaatschappij.

Daarna volgen zijn belevenissen in de tweede wereldoorlog; eerst als postduivenbezorger in het Franse leger, daarna als krijgsgevangene in Oost-Pruisen, waar hij promoveert van jachtopziener op het landgoed van Göring tot ronselaar van jongetjes voor een SS-opleidingsschool.

Wanneer de Russen in 1945 oprukken en het Derde Rijk instort probeert Tiffauges weer terug te gaan naar het Westen met het Joodse jongetje op zijn nek. Hierin wordt het tot de verbeelding sprekende thema van Sint Christoforus uitgewerkt.

De oorsprong van de beschermheilige van de reizigers ligt in het verhaal waarin Christoforus Jezus een rivier overdraagt.

Abel Tiffauges ervaart een onbeschrijfelijke vreugde wanneer hij een kind draagt en hij voelt dat dit is waarvoor hij is voorbestemd.

Tournier schrijft heel beeldend en gedetailleerd: dit boek is meeslepend, heeft een prachtige stijl en heeft heel veel indruk op mij gemaakt.

Cherry van den Breemer

De Elzenkoning, Michel Tournier. 431 pag. 2010

MOEDER

Haar hoedje beschermd met doorzichtig plastic reed zij op haar zware Batavus tussen de scherven van verdriet door naar de bakker naar de melkboer naar de slager naar de melkboer naar de slager naar de bakker en 's zondags naar God.

Dacht zij aan hem, terwijl zij oude truien weer in bollen wol ontleedde en avond aan avond nieuwe motieven breide, wanneer zij zwijgend stond te roeren in de soep en de balletjes telde, zoveel keer vier, iedere zaterdag zoveel keer vier – had vijf moeten zijn.

Troostte zij zich met het geduld waarmee zij ons ongeduld duldde, onze leugentjes slikte, ons lichaam aan ons overliet zoals aangeraden door de Raad van onberispelijke vriendinnen? Speelde zij zich vrij in de uren eenzaam patience? Kwam zij ooit uit?

Wat deed ieder nieuw jaar haar, weer zo'n jaar dat honderden dagen fijnknijpt tot één cijfer, steeds verder verwijderd maar nog even dicht bij dat ene, in tweeën gesneden 40/45.

MOEDER

Wat voor moeder zou mijn moeder geweest zijn, als de oorlog er niet tussen was gekomen? Zij was de oudste dochter van een kleermaker uit Amsterdam, een man die, toen wij klein waren, compleet verzonnen, maar prachtige verhalen kon vertellen. Wij hingen aan zijn lippen. Ook mijn moeder kon levendig vertellen, met veel mimiek en gevoel voor drama. Al was dat wel wat minder in die eerste jaren na de oorlog, toen zij zonder pensioen of uitkering of wat dan ook in haar eentje drie kinderen had op te voeden. De kerk hielp een beetje. Later de Stichting 40/45. Vrienden uit de buurt, geloofsgenoten uiteraard, stopten haar ook wel eens wat toe. Zij werd er hard van. Zuinig.

Ik ben opgegroeid zonder vader. Dat heeft zo zijn voordelen, volgens Sartre, die vier was, toen zijn vader overleed. Ik kan daar niets over zeggen; dat is me te speculatief. Ik weet niet eens of ik hem heb gemist. Heeft zij hem gemist? Het feit dat zij nooit over mijn vader praatte, zelfs niet vertelde wat hij in de oorlog had gedaan, terwijl ze ieder jaar op vier mei wel hevig geëmotioneerd was, daar kun je van alles en nog wat uit afleiden.

Zij had veel vriendinnen – de titel 'oorlogsweduwen' droegen zij met trots – met wie zij uitstapjes maakte, maar ik heb hen nooit over mannen horen praten, zelfs niet giebelend, laat staan dat er ooit van een aanbieder sprake was. 'Weduwe ben je voor het leven,' heeft zij wel eens gezegd.

Haar favoriete tijdverdrijf was patience, een spel dat je eenzaamheid onderstreept. Het vraagt al je aandacht, terwijl je ondertussen je gedachten kunt laten gaan waar ze maar willen. Je leert er één ding van: geduld.

Theo de Jong.
Uit de bundel:
Om teruggaan is het begonnen,

Ter Verpoosing 2016.

Roet en blokken

Gerard Stout

Het boek van Henk Nijkeuter, *Waor roet en blokken wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015* telt 512 pagina's. Ruim vijf pagina's zijn aan mij en aan mijn literair werk gewijd. Dat feit kan een belemmering zijn om zinnige zaken over dit standaardwerk te berde te brengen. Wie vindt dat bespreking door een besprokene niet kan, laat deze beschouwing achterwege. Ik ben bevooroordeeld en onderdeel van het monnikenwerk van Henk Nijkeuter.

Ik heb Henk een aantal malen gesproken. Ik ken hem niet goed. Ik ken hem van zijn boeken over Drentse literatuur van 1816 - 1956 en nu van het vervolg over de periode 1945 - 2015.

Het eerste boek is een bewerking van zijn dissertatie (2003) en geeft een wetenschappelijk overzicht van schrijvers in en over Drenthe en van hun werk. In het eerste boek staan uitgebreide inhoudelijke zaken over het werk van de eerste

schrijvers in d'Olde Lantschap. Dit tweede boek is een compilatie van bijna alle twintigste eeuwse schrijvers in en over Drenthe. Ik heb het boek in twee dagdelen gelezen en er schiet me niemand te binnen die ontbreekt. Misschien staan er teveel schrijvers in. Een beetje recensent laat zien dat hij/zij het beter weet dan deze academicus. Henk Nijkeuter is mild en sluit niemand uit.

De indeling is chronologisch. Het boek telt twee afdelingen. Het eerste deel gaat van 1945 tot 1979. Het tweede deel gaat van 1979 tot en met 2015. De waterscheiding wordt gevormd door de oprichting van het literaire tijdschrift *Roet* in 1979; het begin van moderniteit in het literaire landschap. Na korte beschouwingen geeft Henk Nijkeuter van honderden schrijvers een korte levensschets en een over-

zicht van hun (literaire) werken; in het Drents en ook in de standaardtaal. Alle beweringen en gegevens zijn uitgebreid en zorgvuldig gedocumenteerd. De registers en bijlagen (met onder meer pseudoniemen 1816 - 2015) beslaan ongeveer eenderde van het boek. Voor het overzicht van de materie zijn er delen over organisaties, radio, tijdschriften, poëzie, proza, toneel, columns, lectuur, religie, jeugdliteratuur en schrijfgroepen. Naast echte dichters en schrijvers vermeldt Henk Nijkeuter ook verhalenvertellers en bijbelvertalers

Het boek is handig als naslagwerk, maar het bevat ook verhelderende inleidingen over stammenstrijd en literaire ontwikkelingen. De Schrieverskring (sinds 1953) kent voldoende interne strubbelingen, soms breed uitgemeten in de pers, voor een streekroman. Alle ingrediënten zijn aanwezig. Notabelen, bestuurders, senioren tegenover jonge literaire honden. Wat ontbreekt in de rebellie tussen de redacteurs, schrijvers, dichters, zijn expliciete seksuele verhoudingen. Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in de haantjescultuur. Een romanschrijver kan zijn of haar fantasie loslaten op uitgesproken en vooral op onuitgesproken kinnesinne, rancune, jaloezie of frustratie. Uiteraard komen oorlogsverleden en politieke keuzes naar voren. Wie was fout tijdens en na de oorlog? Welke schrijvers hadden het geluk van de Spätgeburt? Wie liet zich leiden door de Kulturkammer en wie dook onder of weg? Welke instantie/tijdschrift krijgt provinciale subsidie? Wie bekritiseert wie in literaire tijdschriften en in dagbladen? Wie mag zijn of haar stem op de lokale radio laten horen? Hoe houdt de provincie een vinger in de pap?

Bijna elke auteursbeschrijving is geschikt voor een (Drentse) roman. Wat opvalt is het hoge aantal schrijvers uit de vrömde. Drenten die vanwege studie en baan naar elders zijn vertrokken en vanuit de diaspora over hun geboortegrond dichten en schrijven. De gedichten van de schrijvers (tot 1979) houden een romantische inslag met veel heimwee en verlangen. Warme nostalgie naar een land dat niet meer bestaat. De *Roet*-generatie verlegt grenzen. De verzen worden vrijer en conceptueler (goed nadenken en gissen naar de betekenis) en in verhalen en romans komt meer psychologie tevoorschijn. Wie ben ik? Wat doe ik? Wat is mijn identiteit, omringd als ik ben door anderen? Het persoonlijke en autobiografische wint terrein, braafheid verdwijnt. In het begin van het *Roettijdperk* kunnen enkele schrijvers in de schrieverskring nauwelijks de nei-

ging onderdrukken andere schrijvers van de kring te verbieden wat ze willen schrijven. Tot censuur komt het niet.

Bij elkaar heb ik rond 60 besprekingen van Nederlandsische boeken en bundels in het *Nieuwsblad / Dagblad van het Noorden* geschreven. Henk Nijkeuter citeert mij af en toe. Ik kan me, als ik mijn opmerkingen achter elkaar lees, wel voorstellen dat sommige schrijvers *not amused* waren. Een enkele keer noteert Henk Nijkeuter tussen de regels dat ik het in zijn ogen goed mis had met mijn analyse. Doet me deugd.

Wat me opvalt is de verscheidenheid aan (kleine) uitgeverijen. De Torenlaan, Van Gorcum, J. A. Boom, C. Pet, Kok, Westfriesland-Uitgeverij, Knoop&Niemeijer, Van der Veen, Krips Repro. Hummelen en Iwema in Assen; Drentse uitgaven uit liefhebberij. Veel uitgaven in eigen beheer en steeds meer print-on-demand. Het Drentse Boek / Huus van de Taol geeft ongeveer acht boeken per jaar uit. De helft in de standaardtaal; vaak over Drenthe (o.a. Knapzakroutes) Tussen de drie en vier (literaire) boeken in het Drents.

Interessant zou het zijn een overzicht te zien waarin ook externe auteurs staan vermeld. Ik bedoel: maak inzichtelijk dat Het Drentse Boek ook en soms veel boeken van medewerkers en bestuursleden uitgeeft (Jan Germs, Anne Doornbos, Abel Darwinkel). Vanzelfsprekend mogen ook medewerkers boeken schrijven. Als medewerkers oververtegenwoordigd zijn, zegt dat iets over draagvlak en interesse. Zo heeft Tieme Woldman zijn inzending voor de streektaalprijs van het *Dagblad van het Noorden 2015* in eigen beheer uitgegeven. Prima. Welke rol speelt het Huus van de Taol op dat onontgonnen terrein van print-on-demand? Interessante vragen voor deel III van Nijkeuter. Die vragen kunnen ook eerder van antwoorden worden voorzien.

Henk Nijkeuter, *Waar roet en blommen wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015* Het Drentse Boek 512 blz.

Time to consider

Referenda gooien bestuurssystemen overhoop. Politieke partijen verliezen leden en bestaande partijen lijden onder afsplitsingen. Parlementen op nationaal niveau en op Europees niveau piepen en knarsen. Democratie is een beroerde regeringsvorm, maar we hebben geen betere. Klopt het dat de democratische vormen aan het eind van hun bestaansrecht zijn? Is er een betere manier om de wereld te regeren en inspraak en medezeggenschap van burgers te organiseren?

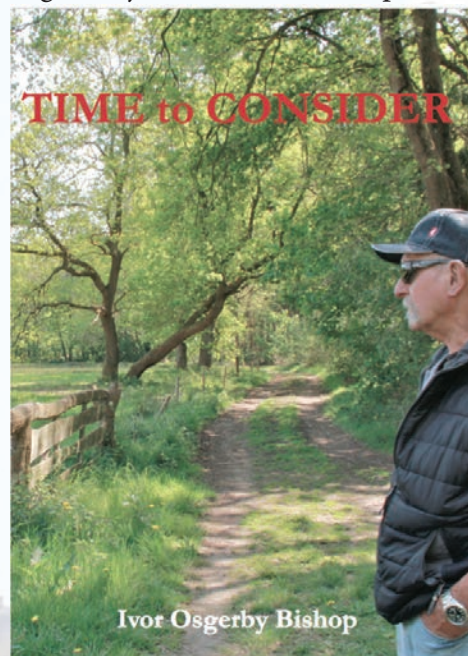
Ivor Osgerby Bishop kijkt terug op een boeiend leven. Hij heeft nagedacht over bestuursvormen en rechten en plichten van burgers. Besluitvorming hoort volgens hem dichterbij de basis. In *Time to consider* zet hij in grote lijnen alternatieven op een rij. Het boek is als bijlage bij deze Poze meegestuurd. De mondiaal georiënteerde schrijver geeft grote kaders, geen blauwdruk.

“Ik heb de leeftijd om niet meer op barricaden te strijden voor een betere wereld. Ik hoop dat jongeren zich laten inspireren door mijn ideeën en de handschoen oppakken. Uiteraard kunnen ze hun eigen invulling geven aan mijn plannen met de wereld.” Ivor Osgerby Bishop heeft een uitwerking van zijn plannen in zijn hoofd. Hij gaat graag in gesprek met wie maar wil. Bewegen en zelf het heft in handen nemen. Zelf richting geven aan je bestaan. De oud-straaljagerpilot weet hoe dat kan. Uitstijgen boven de dagelijkse routine en op metaniveau naar de wereld kijken, los van de waan van de dag.

Welkom in een Brave New World.

Time to consider is bij deze Poze gevoegd.

www.gerardstout.nl/poze

Literatuur in Drenthe aan snee

Het materiaal ligt er, laat nu de analyse maar beginnen¹

Op vrijdag 13 mei 2016 verscheen het standaardwerk over Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015. Henk Nijkeuter nodigt lezers uit een analyse te maken van de literatuur van deze Nedersaksische regio-taal. Henk Nijkeuter levert de namen en de feiten. Wie doen mee? Wat is er aan de hand? Wat is het vervolg? Wat is het (nood)lot van schrijverij in regio-talen? Een rondgang door de Drentse schrieverij in de vijftig jaar na de oorlog. Meer vragen dan antwoorden.

Gerard Stout

Tot 1920 kregen leerlingen in de moskee van Medina van hun leermeesters te horen dat de aarde plat is. Daarna ging het wereldbeeld schuiven, maar niet snel. Het conflict tussen wetenschap en religieuze overtuiging bleef bestaan. Niet enkel in Medina.

De Marokkaanse geleerde Taqi al-Din al-Hilali (1893-1987) was een hoog geciviliseerde man. Hij sprak vloeiend Engels, Frans, Duits en Arabisch. Van 1933 tot 1940 studeerde hij aan de universiteit van Berlijn. Niet de eerste de beste. Deze geleerde kreeg opdracht om mee te werken aan een vertaling van de koran naar het Engels. Deze vertaling is later aangeduid als *het Paard van Troje*. In de Engelse vertaling staat dat vrouwen hun gezicht moeten bedekken, op hun ogen na. Later is de juistheid van de vertaling betwist. Hilali liep aan de leiband van Abdullah ibn Baz, de hoogste religieuze autoriteit in Saudi-Arabië. Volgens ibn Baz draaide de zon om de aarde; zo staat het in de koran. Tot de dood van ibn Baz in 1999 bleef dit de officiële leer. Wie durfde te beweren – in navolging van Galileo Galilei (1564-1642) dat de aarde om de zon draait², werd getroffen door een fatwa. De doodstraf was het gevolg en alle bezittingen werden in beslag genomen.

Ik ontleen deze anekdotes aan een essay met boek-besprekingen van Malise Ruthven³ – *Inside Obedient Islamic Minds*. Sommige stromingen in de Islam worstelen met (natuur)wetenschappen. Elke tegenspraak met de koran vraagt om een verklaring of ontkenning, of oorlog. Wie zich strikt aan de letter houdt raakt geïsoleerd. Meeleunen en meebewegen is lastig als dogma's beleid bepalen. Ik weet dat vergelijking van inspanningen voor behoud en verspreiding van Drentse en Nederlandse literatuur in Drenthe en strikte naleving van de koran (en bijbel) mank gaat. Toch meen ik parallellen te zien. Vasthoudendheid is een gewaardeerde karaktertrek. Er komt een moment dat het roer om moet. Ook voor mij.

Passie

Henk Nijkeuter heeft met *Waar roet en blommen wortel schiet in 't veld* een *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015* geboekstaafd¹. Iedereen die er in de Drentse

literaire wereld toe doet en er toe heeft gedaan, staat in dit (naslag)werk. Deze Drentse schrijvers hoeven voor eeuwigheidswaarde geen lid meer te worden van de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* om na hun overlijden middels een levensbericht in het jaarboek herdacht te worden.⁴ Henk Nijkeuter zet (alle) feiten zeer uitvoerig en zorgvuldig op een rij. Het boek bevat geen uitgebreide analyses en geen beschouwingen op meta-niveau. Hij heeft geen uitgebreid antwoord op vragen als: Hoe verhoudt de ontwikkeling van literatuur in Drenthe zich tot ontwikkelingen in de Nederlandse literatuur?⁵ Hoe verhoudt Drentse schrieverij zich tot literatuur in andere minderheidstalen? (Om dichtbij te blijven tot het Gronings, Fries, Stellingwerfs, of wat verder weg tot het Gaelic, Baskisch, Lets,...)

Erik Harteveld, schrijver uit Grolloo

Nijkeuter geeft geen aanzetten over verschuivingen in het geschreven en gesproken dialect. Hoe komt de moderniteit met nieuwe woorden over technologie, digitalisering, filosofie en psychologie de taal binnen. Of juist niet. Erik Harteveld kan over Grolloo schrijven en dichten in het Drents, maar zodra het over meta-niveau gaat schakelt hij naar het Nederlands (p. 238). Hayat Ezzeroili was stadsdichter in Meppel, daar is geen woord Drents bij. Welke invloeden komen uit Molukse

Genomineerden Streektaalprijs 2012 Dagblad van het Noorden op 7 april 2013 in Bitter&Zoet, Veenhuizen.
 Leny Hamminga, vertegenwoordigers Dag&Deur, aaldaags geleuven, Kinderbiebel, Gerard Nijenhuis, Jan Glas, Jan Germs.

kringen, waar zijn invloeden uit het Engels en Duits in het dialect terug te vinden? Nijkeuter laat de vragen onbeantwoord. Hij schreef zijn boek omdat hij plezier beleefde aan het vervolg op zijn proefschrift⁶. Niet om alle vragen te beantwoorden. Hij nodigt anderen uit om zinnige zaken naar voren te brengen over dialect en Nederlands in de provincie.

Ik praat naar ik verstand heb, en dat verstand schiet tekort om alle vragen van een passend antwoord te voorzien. Ik laat graag enkele van mijn beschouwingen zien vanuit mijn exacte natuurwetenschappelijke achtergrond⁷; met een passie voor taal.

Passie is gevaarlijk, passie kan zicht op andere werkelijkheden gemakkelijk vertroebelen. Malise Ruthven beschrijft hoe de Egyptische Moslimbroederschap elke aanval interpreteert als van God gegeven. Elke aanval is een beproeving die uiteindelijk leidt tot een overwinning. Elke nederlaag wordt ervaren als een overwinning. De menselijke geest is oneindig in ontsnappingsvarianten en in ontkenningen. De waan van alle dag. De Moslimbroeders hun waan, wij de onze. De koning is dood. Lang leve de koning.⁸

Zit er leven in de Drentse streektaalschrijverij?

De provincie Drenthe heeft onderzoek laten doen om antwoorden te krijgen op deze en andere vragen over dialectgebruik. Ik heb daar eerder uitgebreid over geschreven in *Dialect is het nieuwe Latijn*⁹. De antwoorden zijn van belang voor beleidsmakers en voor politieke keuzes. Wie krijgt geld? En waar gaat dat geld naartoe? Heeft stimulering van streektaalgebruik zin? En wat is die zin? De vragen naar gebruik van streektaal leverden antwoorden. Kort samengevat: Iedereen vindt behoud van Drentse taol belangrijk, maar...

Maar lezen in het Drents beperkt zich tot een gedicht of een alinea in de krant. Schrijven in het Drents is voor een tiental schrijvers. Lezers schrijven niet in het Drents.

Uitgeverij Het Drentse Boek geeft gemiddeld acht boeken per jaar uit. De helft van de uitgaven bestaat uit boeken over hunebedden, landschap, koken, wandelen, beeldende kunst en boeken met voorbeelden van Drentse

overlijdensberichten (Hij hef de akker ummeschupt. Marchien is der niet meer. Jans is vot.).

De tekst van de boeken over de provincie is in het Nederlands. Jaarlijks verschijnen slechts enkele boeken in de streektaal. De laatste jaren met een groot aandeel van direct betrokkenen bij het Huus van de Taol (Jan Germs, Abel Darwinkel, Anne Doornbos). Blijkbaar zijn er onvoldoende schrijvers en dichters buiten de incrowd te vinden. Het fonds van Het Drentse Boek leunt op oudgedienden met prima werk dat redelijk tot goed verkoopt (Gerard Nijenhuis is een topper). Mijn novelle *In Paradisum* (2009) heeft een tweede druk gekend. Het is gratis aan leesclubs in Drenthe uitgereikt. Ik heb daar positieve reacties op gehad.

Mijn andere boeken bij Het Drentse Boek zijn matig verkocht. Ik kan dat zien aan de jaarlijkse afrekening. De auteursvergoeding (ca. 10%) is nooit meer geweest dan enkele tientjes, vaak minder. Drenten lezen geen Drents. Nauwkeuriger: Er zijn weinigen geroepen om mijn Drentse boeken te lezen. Andere Drentse auteurs (Ria Westerhuis, Delia Bremer) zijn toegankelijker, en zij schrijven over aantrekkelijke onderwerpen, zoals in de bundel *Minnezinne*.

Overigens hoeven verkoopcijfers niet direct richtlijn te zijn voor beleid. Mijn vaste boekhandelaar⁹ geeft aan dat een goedverkopende Nederlandstalige auteur rond 800 exemplaren onder lezers krijgt. De grens voor bestseller is enige tijd geleden verlaagd van 20.000 naar 10.000 exemplaren.

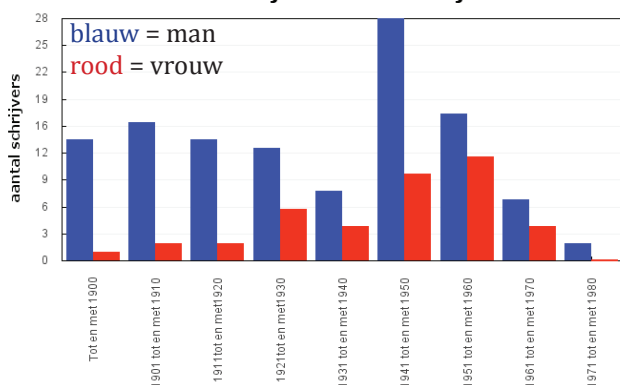
Ik zou graag statistieken van Het Drentse Boek zien over verkoop, uitgesplitst naar echte verkopen, naar afdracht van bewijsnummers aan subsidiërende gemeenten, naar exemplaren voor de auteur en familie. Ik heb geen behoefte aan de cijfers om uitgevers in een kwaad

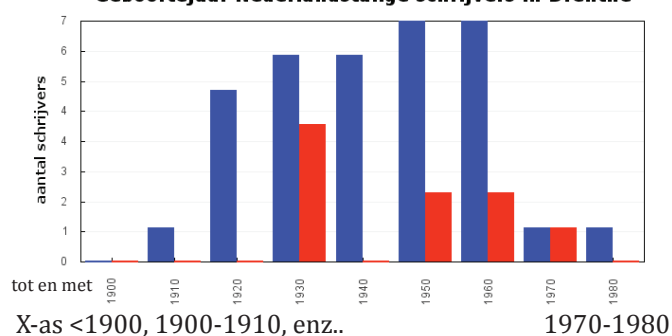
daglicht te zetten. Ik houd van daglicht. Wetenschap kan een paradigmaverschuiving veroorzaken: Wat we tot nu toe gedaan hebben, werkt blijkbaar niet meer. Wat kunnen we anders doen? Hoe laten we de aarde om de zon draaien. Hoe treden we de literaire wereld tegemoet zonder chador met enkel een gazen kijkvenster? Hoe verruimen we onze blik zonder onze passie te verliezen?

Op een zondagochtend maakte ik ter verpozing staafdiagrammen van auteurs die in het boek van Nijkeuter staan vermeld. Hoeveel auteurs zijn er eigenlijk? Hoeveel leven nog? Hoe is de verhouding mannen en vrouwen? Hoeveel boeken heeft elke schrijver op zijn/haar naam staan? Hoeveel nieuw werk kunnen we van huidige schrijvers verwachten? Welke nieuwe aanwas laat zich zien? Een uitgever zonder auteurs overleeft enkel als nog meer bureaumedewerkers een boek voor hun broodheer schrijven. Of zijn er andere mogelijkheden (talige) cultuuruitingen onder het volk te brengen? Nog 20 jaar te gaan, als ik naar het onderste staafdiagram kijk. Al eerder heb ik gepleit voor integrale publikatie van alle streektaalliteratuur op het web, het zij als pdf, het zij als formaat geschikt voor e-readers¹⁰. De lezer centraal en niet de uitgever in het midden.

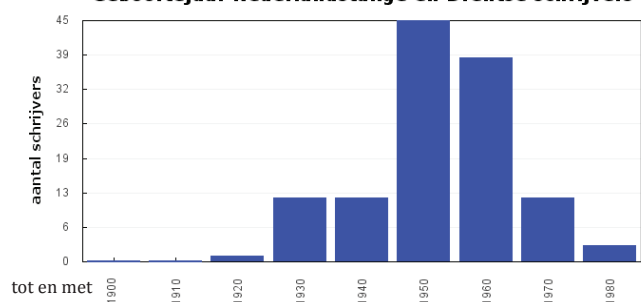
Geboortjaar Drentse schrijvers

Geboortjaar Nederlandstalige schrijvers in Drenthe

Geboortjaar Nederlandstalige en Drentse schrijvers

In leven op 1 januari 2016

Columns

In vorige eeuwen waren feuilletons de aanzet voor boekuitgaven. Niet alleen voor streektaalboeken. In het hele Nederlandse taalgebied zijn diverse boeken eerst in afleveringen verschenen in kranten en in literaire tijdschriften. Verzamelde columns zijn een vervolg op die werkwijze. Eerst als blog, mailbericht (ZKV van A. L. Snijders), of als column (D. Lohues in het Dagblad) en daarna als fysiek boek in de winkel. Niet om te lezen, maar om aan te schaffen omdat de schrijver bekend is. Hugo Brems¹² citeert Vogelaar in zijn standaardwerk:

“De universele intellektueel lijkt hier (in de column) plaats te hebben gemaakt voor de anti-intellektueel die – buiten en boven het maatschappelijk leven staande – als ‘opinion-maker’ optreedt en ook vaak fungeert.”

Alle landelijke dagbladen gebruiken deze werkwijze om hun columnisten te verkopen. Iedereen lijkt te willen wat hij al heeft, en wat een ander ook heeft. Is de auteur eenmaal bekend dan gaat hij/zij snel bij de uitgever weg en geeft het boek uit in eigen beheer (Jans Polling, Paulien Cornelisse, Ria Westerhuis, Tieme Woltman,...). Iedereen kan alles zelf. Solidariteit is niet nodig. Vroeger....¹³

RTV

In de jaren vijftig/zestig bleef ik thuis voor Drentstalige uitzendingen. Bij de scheerbaos, Coba en Fennechie, als gezin luisterden we naar Hitjo D. Schuth en Geesje Been. Klein Rieksie was een begrip. Hans Heyting kende ik van naam, van stem en van bochel – had mijn opa ook; een hoge rug. De tijden zijn veranderd. Ik luister zelden naar de radio. Ik kijk zelden naar televisieprogramma's. Ik ken niemand die naar RTV-Drenthe luistert. Enkele malen heb ik het genoeg gehad om gesprekspartner te zijn van een RTV-verslaggever. Een enkele maal mocht ik in een cultureel programma over mijn boeken spreken. Nooit trof ik iemand die me mij had gehoord. Nooit.

Dit is geen (natuur)wetenschap. Dit is manipulatie zonder feitenkennis. Als ik niet luister betekent dat niet dat anderen ook niet naar radio en of tv luisteren en kijken. Misschien zijn luisteraars bang om me te complimenteren of tegen te spreken. Ook dat weet ik niet.

Regionale omroepen verliezen hun publiek aan web-tv, zoals www.podium.tv. Web-tv is sneller, goedkoper en ongebonden. RTV-Drenthe is afhankelijk van de provincie en werkt met handen op de rug. Particulieren kunnen naar eigen inzicht en voor eigen rekening programma's maken. De afnemers bepalen de markt. Uitgevers en RTV worden dienstverleners, dat besef dringt niet overal door. De klant is koning. De aarde is niet langer plat.

Literaire tijdschriften

Roet heeft het literaire landschap in Drenthe ingrijpend veranderd. De streekroman werd dankzij *Drèents letterkundig tidschrift Roet* ingehaald door korte verhalen, romans, detectives, toneel en muziek met een "Hollandse" toonzetting. De aansluiting met de Nederlandse literatuur werd in de jaren zeventig/tachtig deels gemaakt – met een vertraging van ongeveer 20 jaar – al is er nog steeds veel folklore, nostalgie en romantiek te bespeuren in de schrieverij. *Roet* maakt themanummers over (beeldende) kunst en volgt schrijvers in hun ontwikkeling. De relatieve oplage (400) is heel hoog, vergeleken met Hollandse literaire tijdschriften (800). Interessant zou een lezersonderzoek zijn naar de receptie van de gedichten, verhalen, beschouwingen en boekbesprekingen. Interessant zou een literair weblog zijn met Drentse poëzie. De dichtersgroep uit Emmen¹⁴ geeft aan hoe dat zou kunnen.

Nijkeuter geeft aan dat literaire tijdschriften (*Nieuwe Drentse Volksalmanak*, *'t Swieniegeltje*, *Maandblad Drenthe*, *Oeze Volk*, *De Pennevogel*, *Roet*, *'t Larfje*, *NRD*) komen en vooral weer gaan. Ook die ontwikkeling kent parallellen in de Nederlandse literatuur. Hugo Brems⁵ schrijft daar onderhoudend over. Onmin over koers, oorlogsverleden van redacteurs en incompatibilité des humeurs. Met regelmaat kruipt het bloed waar het niet gaan kan¹⁵. Literaire passie vindt een uitweg in een strooivuur.

Prognoses

Als ik naar het aantal literaire uitgaven in Drenthe kijk, als ik naar de leeftijden van schrijvers en lezers kijk en naar nieuwe aanwas van dichters en (toneel)schrijvers, als ik naar ontwikkelingen in mediagebruik kijk, meen ik een aantal trends te zien.

– Bestsellers zijn in streektaalliteratuur niet te verwachten. Bestsellers in Nederlandse en Engelse literatuur zijn meer een gevolg van effectieve marketing dan van inhoud. Vaker dan eens ben ik teleurgesteld in toppers. Ik vraag nu aan lezers welk boek ik open zou moeten slaan. Misschien heb ik een specifieke boekenvoorkeur.

– Uitgeverijen veranderen in servicepunten voor schrijvers. Iedereen kan gemakkelijk boeken laten drukken. Verspreiding en promotie vragen (nog) om professionals. (Sociale media nemen een grotere plaats in bij marketing.) Voor streektaalboeken blijft een zeer kleine plek. Oplage van tientallen voor familie en bekenden. Streektaalboeken krijgen een plek naast zelfgemaakte vakantieboeken, zoals die van Albelli en Hema beschikbaar zijn.

– Henk Nijkeuter schrijft in zijn verantwoording op de eerste pagina:

*"Niemand leest nog literatuurgeschiedenissen. Ze worden hoogstens geraadpleegd en dan nog bijna uitsluitend door mensen die daar een beroepsmatige reden voor hebben: literatuurwetenschappers, leraren in diverse talen, studenten en scholieren."*¹⁶

Vervang in dit citaat *literatuurgeschiedenis* door *streektaalboeken*. Nijkeuter heeft een profetische opening van zijn boek. Voor de oudere generatie met teruglopend gezichtsvermogen en kortere aandachtspanne zijn audio-boeken in de streektaal een mooie (internet)voorziening. Lezen hoeft niet meer. Moet het gehoor wel op orde blijven.

Klaas Koops. Kandidaat voor boekenweekgeschenk.

– Het aantal streektaalschrijvers neemt in rap tempo af. Van de schrijvers uit de jaren zestig en zeventig verwacht ik geen hoogstandjes meer. Misschien enkele boeken met herhaling van zetten. Gerard Nijenhuis heeft de leeftijd (80+) bereikt dat andere gedichten dan hij tot nu toe schreef niet te verwachten zijn. Jan Germs

Johan Veenstra, winnaar DvHN-streektaalprijs 2015 (I) en Lukas Koops (redactie *Roet*).

borduurt voort op zijn anekdotische succesformule, Abel Darwinkel analyseert taal na nieuwe web-enquetes, Anne Doornbos schrijft zijn herinneringen als voorzitter, Suze Sanders groeit door, nu ze tot de oudste generatie hoort. Ria Westerhuis komt verder naar voren en naar boven; ook en vooral in de standaardtaal, met meer uitgaven in eigen beheer. Delia Bremer doet het wat kalmer aan. Van Marga Kool en Jan Veenstra, ooit aan de wieg van Drentse literatuur, verwacht ik geen dialectwerk. Ik verwacht een bundeling van hun Dagblad-columns over huiselijke perikelen. Klaas Koops schrijft een boekenweekgeschenk. met een verongelijkte ondertoon. Jammer dat deze schrijver geen dagbladcolumn heeft. Martin Koster, mede-oprichter van *Roet* (1979), stuurt

misschien nog enkele verzamelde columns de wereld in. Het Huus van de Taol verzamelt zijn overal en nergens gepubliceerd werk als hommage aan deze voortrekker en dwarsligger. Rest een of twee korte gedichten per jaar van deze dichter uit Avereest. Daniël Lohues kan nog vijf jaar mee, misschien langer, maar het is de vraag of hij dat wil.¹⁷

Voor grutto's en niet alleen voor die weidevogel, voor bijna alle fauna, geldt een kritische ondergrens. Als het aantal leden onder een bepaalde grens zakt is de soort ten dode opgeschreven. Dat geldt ook voor literatuur in welke taal dan ook. Voor het Drents is die grens heel dichtbij, misschien al overschreden. In het Groningerland is al geen proza-schrijver meer te vinden. In de Stellingwerven houdt sterschrijver Johan Veenstra¹⁸ zo ongeveer in z'n eentje het zeer kleine taalgebied overeind. Literatuur in Sallands, Twents, Achterhoeks, Veluws is zo goed als niet-existent. Beetje lectuur resteert. Is dat een ramp? Is dat een gemis? Nee. – RTV-programma's over kunst en cultuur, over literatuur zijn bij regionale omroepen niet te verwachten. Er is geen doelgroep die luistert en kijkt.

– Regionale pers. Het *Dagblad van het Noorden* besteedt waar mogelijk en met passie van Joep van Ruiten aandacht aan lokale cultuur. Door samenwerking

met de *Leeuwarder Courant* gaan de cultuurpagina's van beide kranten naar uniformiteit. – Niet alleen de cultuurpagina's – De bijlage *Vrijdag* is op details en opmaak na identiek voor Friesland en Groningen/Drenthe. Bespreking van een Drent is minder interessant voor *Vrijdag* en omgekeerd mag er niet teveel Fries op de pagina's komen. Drentse schrieverij krijgt het moeilijker om de kolommen te halen. Badinerend zei Joep van Ruiten tijdens een recent interview over *Goof Petreaus, kroniek 2015*: “Ik kom je ondervragen omdat je vijanden hebt, dat maakt je interessant voor een paar lezers. Eigenlijk kan ik geen plek voor je maken in de krant.” Ik kwam ook in de Friese editie terecht. Totaal aantal reacties op deze noordelijke exposure: minder dan 1.

Jan Wierenga houdt elke maandag in het *Dagblad van het Noorden* zeer verdienstelijk de vinger aan de pols op *Scheperserf*. Louis van Kelckhoven zorgt voor de Groninger pagina. Historie, human interest, folklore, een braaf gedicht en een soms prikkelende column. Jan Wierenga staat ook in *Nijkeuter*. Zijn *Lamert Kieft, bij ons in het dorp alhier* verdient het om opnieuw gebundeld te worden; al was het maar om te laten zien dat zijn esperanto-streektaal over grenzen kijkt. Jan Wierenga (Enumatil, 1951) bevorderde met zijn Ibrahim integratie van migranten lang voor naoverhulp gemankeerd overheidsbeleid werd.¹⁹

Mijn prognose: De *Dagblad van het Noorden streektaal-prijs* anticipeert op veranderingen in dialectgebruik en verbreedt de jaarlijkse taalwedstrijd. Ook (deels) Nederlands proza en poëzie doen binnenkort mee aan de wedstrijd. Cross mediale uitingen krijgen de voorkeur. Dit is een beweging tegengesteld aan het Fries waar de Friese literatuur strikt binnen de Friese taal blijft.²⁰ (Er zijn diverse Friese schrijvers die ook in het Nederlands publiceren. Meertaligheid komt veel voor.)

– *Roet* en *Maandewark* gaan als Drentse periodieken op de huidige voet door tot de redacties de leeftijd hebben bereikt van oppasopa en oppasoma voor kleinkinderen. De tijdschriften stoppen bij gebrek aan enthousiasme en bij gebrek aan opvolgers. Het Groninger literaire tijdschrift *Krödde* is al opgeheven. Jonge leden voor de redacties zijn niet te vinden. Jonge honden willen niet vergaderen en borrelen met het old-boys-network. De ouwejongenskrentenbroodmoers heeft de redacties op slot gezet. De zon draait om de redacties, niet andersom. Dit is geen aantijging of verwijt. In het verenigingsleven speelt dit proces in brede zin.²¹ Postzegelverenigingen, Tennisbesturen, Groei&Bloeï; oude bestuursleden overheersen. Ik zag het bij de NVON in mijn vorig leven. Senioren in de vereniging van leraren natuurwetenschappen. Ik nam twintigers mee naar congressen. De studenten liepen gillend weg van de oudemannen en oude vrouwen.

Stellingwerwer schrijver Johan Veenstra geeft in het *Dagblad van het Noorden*²² aan dat zijn optredens verminderen door opheffing van verenigingen.

– Internet en digitale media geven kort uitstel van verdwijnen van aandacht voor streektaal. Facebook, weblogs, vlogs, films zijn voor de massa, voor het individu in een fluïde groep.

SCHEPERS ERF

Zummer op de Paaizermao

MARTIN KOSTER

Wij ligt stil en haast bevreuen
Scheuren schaopen achter 't hek
In Stad heb wij een vibrator kocht
Een speulding dat naor boven gaot

Hoe diep kuj gaon in de school van
De liefde in de butenlocht al an de dick
Heurt dat hier wel dat repen
Mit riw uut een sjoekrige sekoebtoek

Mien sterrenbield zig 'ie gaot hen de haaien
As ie mit een vromde hen een slaoptie gaot

De zummerwiend strek langs onze kleren
Die stillegies wacht tot wij op huus angoot
Wie leven wil mutt vrien leren
As 't zummert op de Paaizermao

Uut de bundel: *Hotel an 't spoor*

Winter op de Paaizer Mao van Peter van der Velde is te lezen bij de brug over het Peeneliep.

Dooie mus

GERARD STOUT

Ik was een jaor of tien, kwaajong met een windbuis. Het eerste milkpunt met mien gewoes was een leeg conservenblikke. Op de wikkel zag ik een rooie tomaat. Een moosie schietstuf. As het kogeltje het blikkie raakte leek de tomaat te bloeden. Ik was een kind. Ik dreamde. Bliede met mien geweer. In de appelfoel zat een mus te drummen op een tak. Eva wachtte op heur Adam om bij oens huus onder de pannen te kroepen. Ik was Kain en mien bruur Abel was hen school. Was mus ik?

Buks in de haand, oog op scharp.

De mus plofte in het dregue zaand. Gien bloed te zien. Mien eerste moos. Ik weur man. Bliede met een dooie mus.

Driemaal Drents, eenmaal Nederlands

Driemaal per maand een gedicht en column in het Drents en eenmaal per maand in het Nederlands over Drenthe. WIJ is ook een bridage leverer! Maximaal 20 regels per gedicht of 200-250 woorden voor de column naar: scheperserf@dn.nl (Over plaatsing wordt niet gecorpondeerd)

19 Dinsdag 26 augustus 2014

DAGBLAD VAN HET NOORDEN

HISTORIE GEMENGD BEDRIJF IN JAREN DERTIG

Zwarte, Zwart veersie, Stritveersie, Jeude, Moos, Protse, Boesjeude

Herinneringen van Ankie Mensen (*In paradisum*)

Na schooltijd wachtte er altijd werk in een vast ritme. Zwiene-pot koken, in later legmanen. In de kookpot gingen aardappelen en melde, dat is een akker-onkruid. De zwienen kregen stampot. Met een soort mixer, maakten we de zwienepot fijn. In de middagpauze van de school, tussen twaalf en half twee, was er tijd om de zwienepot te wisselen. We aten ook vaak de zwiene-eer-pel, pelden ze af, lekker, ja.

In de schuur waren vier hokken met elk drie varkens en nog twee hokken in de schuur van de boerderij. Samen zo'n achten varken. Als een moete biggen jong, castrende. Mooske de biggen zelf, dat heette besnieden. Ze deed dat met een scheermes. We waren er niet bij.

Elke dag kregen de varkens vers stro. Mooske voerde de varkens en schepte 's ochtends de mest uit de hokken. Ze had een balk diagonaal door het hok gelegd. In de ene helft aten de varkens, in de andere helft poepten ze. Knap van die beesten. Mooske schepte de mest uit de hokken in de koe-gang. Wij kruiden de mest met een kruisweg naar buiten. Elke dag. Het was maar even. Kruien tegen de mestbult omhoog over een plank van 30 centimeter breed. Ging altijd goed.

Ik ken de namen van de koeien nog; Zwarte, Zwart veersie, Stritveersie – bij het melken spruikte de melk alle kanten op door de korte tepels – Jeude – Pappe had die koe van een Jood gekocht, Moos – ook van een Jood gekocht – Protse – die koe was niet zo vlieg – en Boos – ook van een Jood gekocht. Boesjeude, die koe was nogal onrustig. Met de rechter achter-

Ankie Mensen melkt Zwart veersie. (1938)

poot trapte de koe in de melk-melk. Er was ook een stier, die had geen naam, niet anders dan Bolle, maar zo heetten in die tijd alle stieren. Verder hadden we drie of vier stuks jongvee. De bolle leep bij de koeien in de wei. Dat is nu niet meer zo.

Pappe had de koeien tussen de 1' en 2' Bokslotweg, dat is aan de zuidkant van Emmen. 's Nachts bleven de bussen in het weiland staan. 's Ochtends werd de ochtendmelk bij in de bussen gedaan. Mijn oudere zus-sen deden dat. Hendrik kwam niet uit bed. Mooske zit tegen Annie: 'Haal ons Ankie der maor uut, oens Hendrik kan ik niet uut bère kriegen'.

Met de dagkrooi brachten we de melkbussen naar de Dordse straat, daar werden ze door de fabriek afgehaald. De bussen kwamen in de loop van de dag weer aan de Dordsestraat, bij de boerderij. Ze waren gevuld met zwit dertig liter hete ondermelk. We reden de bussen met een slag-

krooie, dat is zo'n rechte kruivaar. Ik kreeg mijn vinger tussen poot en emmer. Het woord zegt het al: slag dat was een hoeveelheden turf die op de krooie paste.

De melk ging naar de fabriek bij Westersched. Pappe kocht voor 1 cent per liter tapmelk, dat heet ook wel ondermelk, voor de varkens. De zwienen glommen as de blikken. Niet iedere boer deed dat, mijn pappe wel. We verkochten de melk van de fabriek voor een stuiver per liter, één cent was voor ons zelf. Een kan (1 liter) pap kostte ook vijf cent. We verkochten ook slagmoos, eieren, yoghurt, boter en kaas. De eerste week verdienden Lenie en Herman f 12,- per week, waarvan f 7,- vast geld van de fabriek. Wij hebben het nog nooit zo goed gehad. We konden de kunstmeest betalen.

Fragment uit: *De grote verzamening, ver-namelwerk van haar zoon Gerard Stout*.

Eigen boeker bij Ter Verpoening: www.ineenabesteller.nl/shop en verneerbesteller.nl/shop

Mijn oma speelde met blokjes

SKIP VAN DEN ELSHOUT

Mijn oma is nu 78. Ik ben bijna vijf. Oma heeft bijna geen foto's van haar kindertijd. Ik heb al meer dan duizend foto's in de computer. Van mijn geboorte heeft papa een film gemaakt. Die heb ik nog niet gezien. Mijn oma kan brieven, dat kan ik niet. Oma leert me liedjes van vroeger. Ze kent alleen liedjes in

het Nederlands. Als oma over vroeger vertelt, praat ze Drents. Ik kan haar goed verstaan. Opa zegt niet veel. Hij vertelt over de boerderij en over de oorlog. Ik luister naar K3 en ik kijk graag naar Sesamstraat. Als ik bij opa en oma ben, wandelen we altijd met de hond. Ik wil ook een hondje, maar papa wil dat niet.

De oma van Skip.

Wat deed je opa of je oma toen hij of zij niet zo oud was als jij nu? En wat doe jij? Schrijf in niet meer dan 150 woorden de verschillen en overeenkomsten. Graag met foto's. Stuur naar scheperserf@dn.nl

– Het publiek voor (streek)taal verandert in een verzameling van individuen met een particuliere belangstelling. De groep bestaat enkel in wisselende en internationale samenstellingen. Ik heb instructiefilms op het web over vilttechnieken²³. De hele wereld kijkt en soms komt een vraag uit Brazilië of uit Rusland. Iets vergelijkbaars kan met literatuur in minderheidstalen. De beperkte groep belangstellenden kan elkaar wisselend op internet vinden. Mooie taak voor streektaalorganisaties om het voortouw te nemen.

– De aanduidingen streek/minderheidstaal en streektaal/minderheidsliteratuur worden ingewisseld voor regio-taal en regio-literatuur.

– Er komt onderzoek naar overeenkomsten en verschillen tussen schrijvers van regio-literatuur, waarbij ook de (vermeende) afkomst van schrijvers een rol speelt. Schrijvers, in Nederland geboren maar nog aangeduid als Turkse Nederlanders, Marokkaanse Nederlanders, Surinaamse Nederlanders blijken verwant te zijn – wat benadering van hun werk door lezers en recensenten aangaat – met Drentse Nederlanders, Friese Nederlanders en Achterhoekse en Zeeuwse Nederlanders.

– Vertalingen van bijbel en psalmen zijn voltooid. Als er een vertaalnische overblijft zijn het mindfulness, yoga en horoscopen. Vertaling van de koran in het Drents ligt niet voor de hand om religieuze redenen. Vertaling is geen halszaak, maar voor liefhebbers van taal zijn er geen belemmeringen. Het mes snijdt aan twee kanten; persoonlijke vaardigheden in vertalen verbeteren en kennismaken van een andere religie; overigens met bekende trekken.

Toekomst

“Is deze ideologische tragedie te interpreteren als een ideologische nederlaag?” vraagt Malise Ruthven zich aan het slot van haar boekbesprekingen af. Ondanks al hun tragisch lijden geloven Egyptenaren van de Moslimbroederschap dat de overwinning onvermijdelijk is, want God zal hun deugdzaamheid belonen. “Wie twijfelt aan de terugkeer van Morsi (de afgezette leider), twijfelt aan het bestaan van God.” Aldus de clerus. Dergelijke twijfelaars kennen hun lot. Ze verliezen niet enkel have en goed.

Malise Ruthven besluit haar besprekingen met: “Het is onwaarschijnlijk dat nieuwe bombardementen, of martelpraktijken toegepast op mensen – die zich zien als ware gelovigen – verwachtingen, die geworteld zijn in dat deel van hun hoofd waar de rede niet bij kan komen, kunnen verstoren.”

Ik zei het al. Misschien is de vergelijking van strijd voor behoud van minderheidstalen, met strijd van de Moslimbroederschap tussen ratio en gevoel, tussen wetenschappen en religie, minder gepast. Misschien

vergelijk ik paardenvijgen met peren of appels met dadels. Hoe het ook zij: Ik zie parallellen.

Wat ik eenmaal in de kop heb – en niet in de kont –, wat eenmaal is geworteld in dat deel van mijn verstand waar de rede niet meer bij kan, blijf ik vasthouden en prediken; uit domheid en uit liefde. Tegen beter weten in.

Noten

1. Henk Nijkeuter, *Waar roet en blommen wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015* Het Drentse Boek 512 blz.
2. De paus heeft in 1992 excuses aangeboden en Galileo Galilei in ere hersteld.
3. Malise Ruthven, *Inside Obedient Islamic Minds*. New York Review of Books, April 7, 2016 p.79-81.
4. In het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2014-2015* staat een essay van Kees Fens dat eerder verscheen in *de Volkskrant* van 15 september 1980. De titel van dat essay luidt: *De veenkoloniale Ghoete en andere leden*. Fens herdenkt Gerri Hendrik Streurman (1929-1976) uit Veendam. Wie kent hem?
5. In Nijkeuter staan voldoende neerlandici vermeld die deze vraag van een antwoord kunnen voorzien. Hugo Brems schreef *Altijd weer vogels die nesten bouwen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Dit standaardwerk biedt vele vergelijkingsmogelijkheden.
6. Henk Nijkeuter. *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956*. Op basis van zijn dissertatie.
7. Doctoraal organische chemie Rijksuniversiteit Groningen 1975.
8. De koning spreekt geen Drents, maar majesteit mag hier wel wezen.
9. www.daannijman.nl
10. Gerard Stout, *Dialect is het nieuwe Latijn?* Ter Verpoosing. Integraal als pdf op mijn website www.gerardstout.nl te downloaden. Ook te beluisteren op YouTube (in drie talen).
11. In mijn toespraak bij de uitreiking van de Grote Culturele Prijs van Drenthe 2014. Ook opgenomen in *Goof Petreus, Kroniek 2015*. Ter Verpoosing. Ook in mijn Verzameld Werk (als pdf op mijn website en bij de Koninklijke Bibliotheek www.kb.nl.)
12. Hugo Brems, zie noot 5 pagina 384.
13. Vroeger hadden we naoberschap en naoberplicht. Dat was niet altijd beter.
14. www.gemeentedichteremmen.nl
15. Boektitel van Drentse schrijfter Jo Bergmans-Beins. *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan*.
16. Citaat van Ingeborg A. Nienhuis, *Onkruid vergaait nait*. Een onderzoek naar tendensen in de drie Nedersaksische tijdschriften voor streektaalliteratuur (Masterscriptie Vakgroep Nederlands RuG). Groningen 2005. Eén van die drie, *Krödde*, is in middels verdwenen.
17. Van mij hoeft het niet. Ik luister liever naar klassieke (kerk) muziek. Ik ben geen maat der dingen.
18. Johan Veenstra had wat mij betreft ook in *Nijkeuter* mogen staan.
19. Ik heb regelmatig contact gehad met Jan Wierenga en Louis van Kelchhoven. Onze samenwerking was heel prettig. Ik zeg aardige woorden. Ons kent Ons Noorden.
20. Joep van Ruiten, *Dagblad van het Noorden*, 14 mei 2016 p. 44 verslag van boekpresentatie op 13 mei. Goffe Jensma over literatuur van minderheidstalen. Ik vroeg hem zijn bijdrage naar Poze te sturen. Zijn bijdrage gaat naar *Roet* (najaar 2016).
21. *Verenigingsleven en maatschappelijk middenveld*, SCP. Via google.
22. Joep van Ruiten, *Dagblad van het Noorden*, 13 mei 2016 p. 2 en 4 van *Vrijdag* (cultuurbijlage). Zie ook www.woestenledig.nl voor zijn noordelijk cultureel nieuws.
23. Zie www.metageerts.nl voor links naar de viltfilms.

Ik dank Henk Nijkeuter en Joep van Ruiten voor de uitnodiging een analyse te maken. Ik laat mij graag verbeteren door iemand die beter is ingevoerd in Nederlandse Letterkunde en regio-literatuur.

15 mei 2016

Streektaal is spreektaal maar schrijftaal is blijftaal

Taal, identiteit en literatuur in de drie noordelijke provincies

Goffe Jensma is hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ook is hij hoofd van de Masterstudie Multilingualism en het Bachelorprogramma Minorities & Multilingualism, twee opleidingen waarin hij en zijn staf proberen nieuwe, meer hedendaagse manieren van bestudering van minderheidstalen en -culturen over te dragen. Poze vroeg hem zijn licht te laten schijnen over ontwikkelingen aangaande Fries, Drents en Gronings en dan met name in de literatuur. Welke veranderingen zijn er gaande in het taallandschap en in regionale identiteitsvorming? Kan literatuur in de streektalen nog bijdragen aan regionale identiteit? Hebben Friese, Groningse en Drentse literatuur een kans op overleven?

Goffe Jensma

1. Taal

Ik begin mijn antwoord op de vragen van de redactie van Poze in Friesland. Trots als ze zijn op hun eigen taal en cultuur staan Friezen bekend als fanatieke 'nationalisten', meer dan Groningers en Drenten. Dankzij de Friese taalbeweging zijn Friese cultuur en taal diep in de samenleving verankerd geraakt (en ze heeft Drenthe en Groningen ook tot voorbeeld gestrekt). Het Fries werd uiteindelijk een officiële tweede taal van Nederland en de Friese politiek besteedde steeds veel geld om het Fries te stimuleren, bijvoorbeeld op drietalige scholen, en om het te onderhouden, bijvoorbeeld aan de Fryske Akademy in Leeuwarden of aan mijn afdeling Friese Taal en Cultuur in Groningen.

Maar met dit alles is iets merkwaardigs aan de hand. Heel lang is het idee geweest dat het Fries de enige echte gebruikstaal in de provincie was. Dat idee was de motor achter een lange taalstrijd die ervoor heeft gezorgd dat het Fries terrein won op het dominante Nederlands. In de decennia sinds 1980 is dit echter veranderd. Tegenwoordig ziet de politiek, en met hen langzamerhand ook de Friese bevolking, niet meer het Fries als zodanig als eerste kapitaalgoed, maar het feit dat alle Friezen meertalig zijn en dat ze bijna evengoed (of vaak zelfs beter) Nederlands dan Fries spreken. Bewijs? Meertaligheid – en niet het Fries – is tegenwoordig een van de zeven speerpunten op de Friese kennisagenda. Niemand wil nu nog Friese kinderen opleiden tot eentalige Friezen, men ziet ze liever als meertalige burgers van Friesland, Nederland en van de wereld.

Het antwoord op de vraag hoe dit komt ligt voor

de hand: het gebruik van het Fries neemt af. Het is in Friesland en in Noord-Nederland gegaan als op zoveel plekken in de wereld. Van de 7000 talen die er naar schatting bestaan zullen er in de komende eeuw zo'n 6000 verdwijnen, schatten taalkundigen. Dat heeft in de eerste plaats te maken met sterk veranderende sociaaleconomische en politieke omstandigheden in de wereld.

Ik beperk me tot Noord-Nederland. Allereerst veranderde daar na de Tweede Wereldoorlog de economische structuur ingrijpend. Een lokaal georganiseerde, op landbouw gebaseerde economie maakte plaats voor een veel dynamischer diensteneconomie. Er stroomden daardoor nieuwe bewoners het gebied binnen, forenzende werknemers en ook toeristen. In Drenthe kennen we de 'Drenteniers', Groningen met zijn 57.000 studenten is een magneet voor buitenlandse studenten en wetenschappers en Friesland haalde bijvoorbeeld met water(sporters) de wereld binnen de provinciegrenzen.

Dit proces is in de laatste twintig jaar nog eens in een stroomversnelling geraakt door de globalisering en de immigratie uit niet-Europese gebieden die daarvan het gevolg is. Ook digitalisering, als onderdeel van datzelfde proces van globalisering, maakt dat wij voortdurend in contact staan met de wereld om ons heen en informatie in meerdere talen ontvangen. Wij zijn meertalige mensen met meer dan een identiteit geworden.

Door dit alles verandert het speelveld voor streektaal ingrijpend. Het Fries, Gronings en Drents spelen een kleinere en ook een andere rol dan vroeger. Iemand die zich tijdelijk in een dorp vestigt waar hij wel woont maar niet werkt, zal niet gauw een streektaal

Goffe Jensma: 'Blik naar buiten verruimt de geest.'

gaan aanleren. Want wat moet je ermee als er op het dorp waar je bent gaan wonen al niet eens een winkel meer is om het te praten. De spreektaal in verenigingsleven, in kunstenaarscircuits, sportscholen, onderwijs enzovoort is in Noord-Nederland niet meer overwegend de vertrouwde streektaal, maar het dominante Nederlands van nieuwe – en ook steeds meer oude – inwoners.

Tegelijk gaan deze forenzen zich wel weer heel gemakkelijk op een andere manier voor hun directe omgeving inzetten. Ze worden activist voor of tegen windmolens of elektriciteitsmasten en ze gaan de natuur in om er te wandelen, te joggen, te fietsen of vogels te kijken. Je ziet kortom een verschuiving in de beleving van de eigen streek van taal en geschiedenis naar de eigen fysieke, zintuigelijk waarneembare omgeving.

Het over het algemeen goed bewaarde historische landschap kan bovendien gemakkelijker te gelde worden gemaakt dan zoiets vluchtigs als taal. De noordelijke provincies verkopen zichzelf allereerst in termen niet van taal en cultuur maar van landschap. Het Groninger Hogeland wordt uitgevent als 'Het Toscane van het Noorden', in Drenthe kun je vooral "Lekker fietsen door bos en hei' en in Friesland vinden watersporters hun gerief op de Friese Meren. Het platteland krijgt daardoor sterk het karakter van een gemusealiseerd recreatiepark.

Wat je dan wel weer ziet is dat taal als uitkomst van dit proces in deze 'parken' (ook) een soort van toeristische signaalfunctie krijgt. Naast je kopje koffie liggen 'dúmkjes', zo zegt het plastic wikkeltje om zo'n

koekje, en de toerist weet dan dat hij koffiedrinkt in een streek met een heel eigen historische cultuur. En dat is – economisch gesproken – misschien ook wel genoeg.

2. Identiteit en erfgoed

Deze verandering van de functie van streekcultuur maakt niet alleen een verschuiving van taal naar landschap begrijpelijk, maar is ook op een veel breder vlak werkzaam. Je zou kunnen zeggen dat het Fries, Drents en Gronings vroeger het bindmiddel waren van lokale en provinciale gemeenschappen, een vorm van zelfrepresentatie, terwijl ze nu veel meer worden ingezet om de bijzonderheden van provincies en regio's aan de buitenwacht te kunnen presenteren (en daarmee geld te verdienen). Van zelfrepresentatie naar presentatie.

Onlangs las ik een studie die dit – wereldwijde – proces heel helder neerzet, 'Fishing for Heritage' – Vissen op erfgoed, heette het boek. In paar dorpjes in het noorden van Schotland raakten vissers hun werk kwijt aan grote trawlers, varende visverwerkende fabrieken. Werkloos geworden werden ze vervolgens acteur in eigen dorp. Ze 'spelen' nu in hun dorpen voor toeristen de rol van autochtone, echte Schotse vissers.

Vissen op erfgoed is een variant op wat wij kennen als 'oude ambachten'. Immers als je één keer hebt begrepen hoe het werkt, dan zie je ditzelfde overal in de wereld, ook in Nederland. In Drenthe bijvoorbeeld bij het schaapscheren of de oogst- en dorsdagen die in een samenspel tussen inwoner en toerist de eigenheid van de provincie benadrukken. Een ander mooi voorbeeld

is de jaarlijkse Etstoel – een nagespeelde middeleeuwse rechtszaak – in Anloo. Dergelijke omgang met ‘cultureel erfgoed’ laat een heel andere manier van beleving van eigenheid zien. De blik van de toerist en de buitenstaander is mede bepalend geworden voor deze beleving, ook van die van de Drenten, Groningers en Friezen van zichzelf.

3. Literatuur

Tot zover de inleiding, want het eigenlijke onderwerp van dit stuk, zo had ik met de redactie van Poze afgesproken, zou ‘literatuur’ zijn. Wat zijn de gevolgen van al deze ontwikkelingen voor de streektaalliteratuur? Je wordt niet vrolijk als je daarover begint na te denken, want hoe zou je in een tijd waarin de animo voor de streektaal sterk lijkt af te nemen mensen nog aan het lezen kunnen krijgen? Wat zou een toerist in vredesnaam kunnen hebben met literatuur in een taal die hij niet kent en nauwelijks begrijpt.

Maar laat ik, voordat ik deze donkerzwarte gordijnen dichttrek, eerst pas op de plaats maken en een blik werpen terug in de geschiedenis van de streektaalliteratuur. Haar rol in de totstandkoming van provinciale en regionale identiteiten kan historisch gezien nauwelijks worden overschat. De strijd voor de eigen taal en cultuur is namelijk in de eerste plaats steeds aangegaan en gevoerd door schrijvers. In Friesland is die literaire beweging wat ouder en wat breder dan in Groningen en Drenthe, maar het principe verschilt niet. In alle drie de provincies zijn het schrijvers die het eerst aandacht hebben gevraagd voor de streektaal en -cultuur. Hoe? Door er in te gaan schrijven!

Hun literatuur heeft daardoor tegelijkertijd twee dingen bewerkstelligd. Ze creëerde allereerst een geschreven vorm van wat tot dan toe bijna uitsluitend gesproken taal was. Uit wat daarvoor overal ‘plat’ of ‘boers’ heette, ontstond juist door en in deze literatuur nu ‘het Drents’, ‘het Fries’ en ‘het Gronings’ (telkens met nadruk op dat ‘hét’), een soort van standaardtaal met een norm: dit is goed/fout Gronings/Fries/Drents. En zó spel je het. Dat was een proces, want het duurde generaties voordat die standaardisering zich voltrokken had.

Literatuur is met andere woorden belangrijk voor het ontstaan van geschreven streektaal. En ze bleef ook belangrijk voor het onderhoud ervan. De literatuur is het atelier waarin de streektaal wordt bijgewerkt en aangepast aan de tijd. Dit komt mee doordat er in streektaalen niet zo heel veel anders wordt geschreven dan juist literatuur – fictionele teksten. Je kunt tegenwerpen dat je in het Fries behalve literatuur nog wel redelijk wat ander tekstmateriaal hebt, maar ook hier valt dit in het niet bij de grote broer, het Nederlands. Er bestaan geen heel gewone teksten als handleidingen voor stofzuigers of spoorboekjes in het Fries, niet eens kranten. Het verschil is dus dat jouw eerste leesles Nederlandse taal elke ochtend op de deurmat valt. De krant herinnert je er impliciet immers

aan dat je een Nederlander bent die Nederlands spreekt. Hoe anders is het met streektaalen! Die komen niet op je af, maar je moet er moeite voor doen., heel veel moeite. Allereerst om ermee in contact te komen en vervolgens om, meest ook nog eens op latere leeftijd, zo’n taal te leren lezen en schrijven. Dat proces wordt belichaamd in de streektaalschrijver.

Het tweede effect van streektaalliteratuur is geweest dat ze lokale identiteit genereert en onderstreept. Schrijvers hebben immers lezers en deze identificeren zich met schrijvers en hun hoofdfiguren. Een bekend en mooi voorbeeld uit de Friese literatuur is Durk Snode, de hoofdfiguur uit *Feroaring fan lucht* (1966) door Rink van der Velde. Met 50.000 exemplaren was het de absolute bestseller uit de Friese literatuur. Dit populair geschreven boek over een heidehipper die aan de lopende band bij Philips terecht komt had klaarblijkelijk een hoge identificatiefactor voor al die Friezen die de (bovengenoemde) overstap moesten leren maken van de oude landbouweconomie naar nieuwere structuren.

In het algemeen kan je wel volhouden dat streektaalliteraturen zich steeds hebben gevoegd in hoe in Nederland over de regio wordt gedacht. Meestal is dat in termen van verlies en van nostalgie naar de (eveneens hierboven al genoemde) traditionele, op landbouw gerichte maatschappij. Dit is nadrukkelijk niet een aangelegenheid van provincies en van streektaalschrijvers alleen, maar van Nederland als geheel. Er is hier namelijk sprake van sjabloonmatige rolverdeling waarin de Randstad (meest aangeduid als “Holland”) de stress en de drukte van de eigen tijd en de toekomst representeert en de provincie de rust van de goede oude tijd. De moderne maatschappij tegenover de oude gemeenschap. Heel veel streektaalliteratuur speelt daarom – let er maar eens op! – in de tijd waarin de schrijver zelf jong was, een tijd van een generatie terug.

Tegen deze nostalgie hebben in alle drie de noordelijke provincies echter ook schrijvers verzet aangetekend. In Friesland was dat meteen na de Tweede Wereldoorlog. Schrijvers als Anne Wadman wilden toen eigentijdse literatuur maken over mensen van nu. Hoe moeilijk je echter onder zo’n sjabloonmatige rolverdeling uitkomt laat het voorbeeld van Wadmans boek *De smearlappen* zien. In Friesland werd deze parodie op de boerenroman, waarin sexscènes niet werden gemeden, een groot schandaal, de Nederlandse vertaling werd echter nog steeds gelezen als een vermakelijke boerenroman. In Groningen en Drenthe speelden wat later in de tijd schrijvers rond *Krødde* en *Roet* een vergelijkbare rol als Wadman c.s. in Friesland. Verwant aan deze discussie is de vraag of streektaalliteratuur zich moet richten op een klein publiek van literaire fijnproevers of op een zo breed mogelijk groep van lezers.

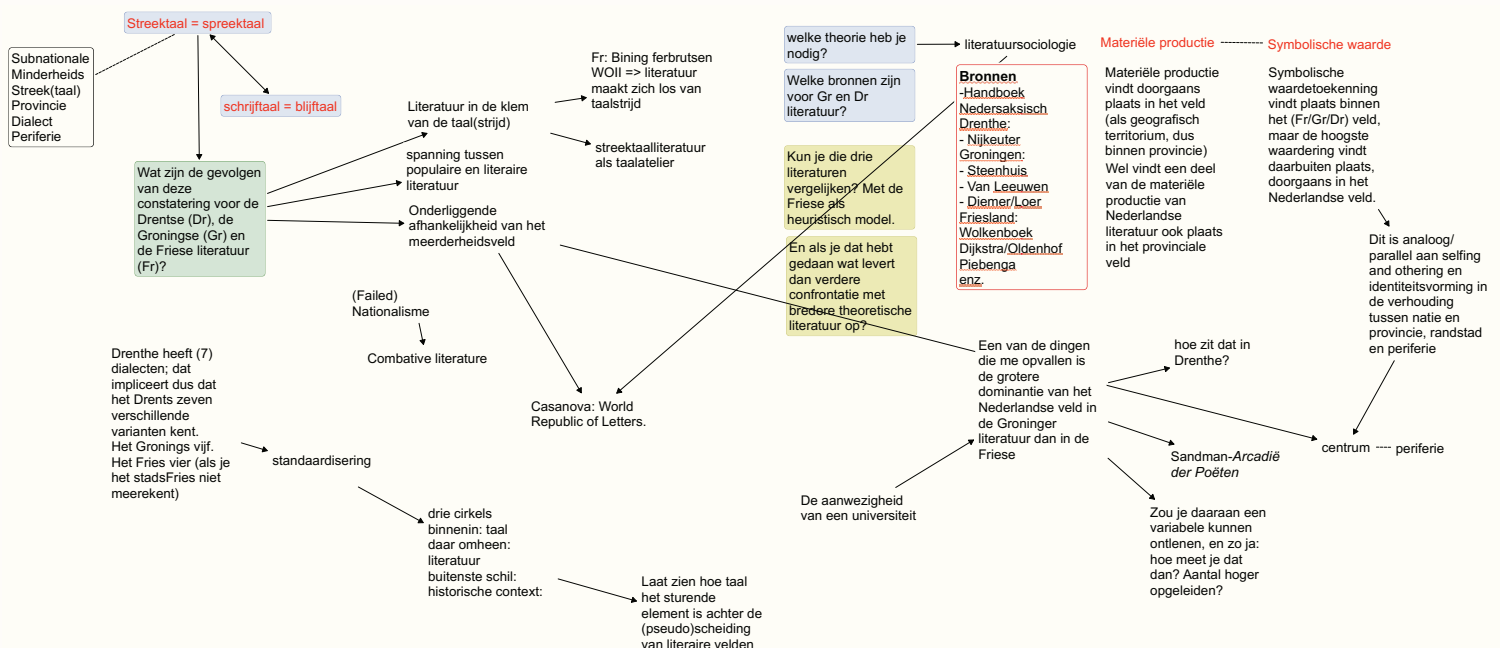
Ik laat hieronder een ‘scapple’ afdrukken, een eerste opzet voor een meer wetenschappelijk artikel dan dit, waarin ik de vraag wil stellen hoe je de literaturen van de drie noordelijke provincies het best recht kunt doen als je ze onderling vergelijkt. Waarin verschillen ze van elkaar en waarin komen ze overeen? Allereerst

denk ik dat de overeenkomsten groter zijn dan de verschillen. Streektaalliteraturen zijn in principe onvoltooide afscheidingen van de Nederlandse literatuur. Ze doen hun best om zich zo veel mogelijk te onderscheiden, maar om allerlei redenen blijven ze toch stevig in de Nederlandse literatuur geworteld. Dat is bijvoorbeeld omdat schrijvers in de regio hun Hollandse voorbeelden imiteren, omdat ze gebruik maken van de zelfde institutionele structuren (Letterenfonds, bibliotheken, uitgeverijen) of omdat ze hun liefde voor literatuur hebben opgedaan binnen het Nederlandse literatuuronderwijs. Veruit de meeste streektaalschrijvers zijn ooit ook in het Nederlands begonnen. Misschien zou het helpen als streektaalschrijvers wat minder Nederlands en wat meer Europees en globaal leren kijken.

Er is ook wel reden om zulke nieuwe uitdagingen

aan. Bij dichtbundels vind je tegenwoordig vaak Cd's en op poëziefestivals dragen dichters hun werk voor (waarna op YouTube de filmpjes ervan worden verspreid). Misschien past ook de toneeltraditie met zijn openluchtspelen (in Drenthe in Diever en in Friesland bijvoorbeeld in Jorwerd) in dit patroon. Zeker lijkt me dat juist in de muziek de streektaal terrein terugwint; denk aan Ede Staal in Groningen, Daniël Lohues in Drenthe, Nynke Laverman in Friesland of Rowen Hèze in Limburg. Muzikanten weten het best in te spelen op de veranderde manier waarop streektaal en streekcultuur tegenwoordig wordt overgedragen. Misschien wordt muziek, wordt de zangstem de streektaalliteratuur van de toekomst.

Daarmee zijn de regionale cultuur en de streektaal nog niet gered. Voor instandhouding en revitalisering

te zoeken. Als je naar de huidige toestand van de streektaalliteratuur kijkt – en ik ga dan voornamelijk af op wat ik in Friesland aantref –, dan kun je natuurlijk heel somber worden, maar je kan ook concluderen dat veel jonge schrijvers die tegenstelling tussen de Nederlandse en de streektaalliteratuur juist beginnen te onderzoeken en ook dat ze Europees beginnen te denken. Hoe zwaar weegt dat contrast eigenlijk echt? Hoe meertalig kan ik als schrijver zijn zonder mijn geloofwaardigheid te verliezen? En er zijn wat dit betreft wel degelijk allerlei positieve tendensen waarneembaar. Allereerst gebruiken jongere schrijvers veel gemakkelijker twee (of meer) talen naast elkaar. Sommige schrijvers geven hun bundels tweetalig uit en andere schrijven Nederlands en Fries/Gronings/Drents door elkaar.

Ook zie je steeds meer dat schrijvers zich aanpassen aan het veranderende medialandschap. De komst van social media heeft een terugkeer van (pseudo)oraliteit bewerkstelligd en schrijvers passen zich daaraan

van regionale culturen en talen zijn twee zaken onmisbaar: taaloverdracht en liefde voor lezen en literatuur. Goed – meertalig – onderwijs vooral op scholen is nodig om een taal in een min of meer gestandaardiseerde vorm over te dragen aan volgende generaties. Erzonder gaat dat niet en dat zouden politici ook beter moeten beseffen. Literatuur, in welke vorm dan ook, is vervolgens nodig om de liefde voor die taal over te dragen. Ook daar draagt de politiek verantwoordelijkheid. Zelf zou ik daaraan nog willen toevoegen dat ik niet zou willen leven zonder de verwondering en de opluchting dat je dingen ook heel anders, veel dichterbij en veel menselijker kunt zeggen dan in het harde Nederlands van de neoliberale Randstad.

The Monkey

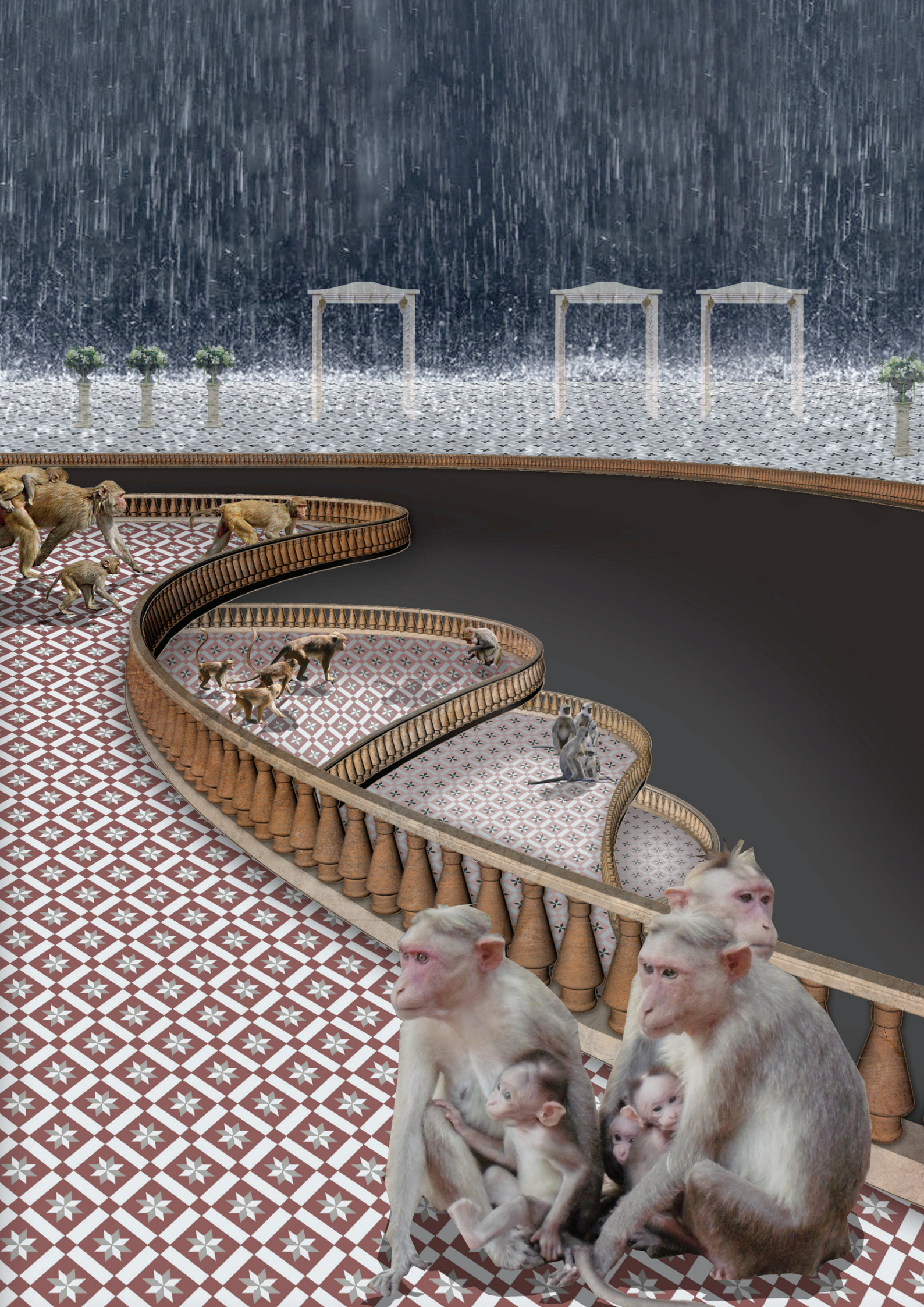
Yasamin Arbabi

One of those days... when you are happy sitting doing nothing, happy not pretending that you are sociable, smart, involved and interested in the important matters of the world, happy not be to evaluated, happy just to be you, quite, lost in your own world while surrounded by anonymous people. It's one of those days.

My boyfriend and I are on a roof terrace, lying on lounge chairs. There is a wedding ceremony. People are chatting and enjoying the views and the nice weather while waiting for the bride and groom to come out on the terrace. We are looking at people and talking our time away. Right at the minute that the bride and the groom arrive, the sky opens up like a shower and makes everyone, everything wet. People starts running around looking for a shelter. 'What bad luck?' I tell my boyfriend. 'The weather was perfect one minute before they arrive' thinking how I would feel if this happens to me. However, the rain stopped quickly after giving a big shock to the wedding.

Among the crowd, I spot two of our friends approaching us. 'No... this is the last thing I want.' I think to myself. 'How are you? What a surprise!' My mouth says it accompanied with my face pretending that I am delighted to see them. They sit beside us and three of them start talking. Not having energy to catch up in the conversation, I suggest that I go around seeing what else is happening on the terrace. I start walking the opposite direction of the wedding. As I get closer to the edge of the terrace, I see an army of monkeys passing by on the lower terrace where parents with their children are watching and taking pictures. Monkeys start coming up the curved stairs connecting the lower terrace to the upper terrace. Right at the moment I bump into one of them, it jumps on my back, and pushes me hard to the floor. It presses its finger into my neck, causing a great pain. I feel so heavy and exhausted, unable to push myself up. I stay like that for a while with the monkey on my back. Then I decide to walk back to my friends to show them the monkey despite my exhaustion.

With great difficulty I force myself up to stand on my feet and I start walking towards the wedding. 'Isn't it cute?' I point my finger to my back, smiling and pretending that all is well. The three of them were speechless with a panic look on their face. After pulling themselves together they insist that I get rid of it as soon as possible. I am not sure why they are so scared but their reactions worry me and I try to push the monkey down from my back. I look back in disgust and astonishment. An ugly baby dwarf wearing big boots totters away.

Wolfsklauw

Gerard Stout

George Wolfsklauw was rijk. Hij woonde met Truus Verschoten in een afgebroken en herbouwd arbeidershuis aan de rand van een restant hoogveen. Uiteraard luxer en groter dan het oorspronkelijke. Salamanders, wandelende takken, adders en ringslangen kwamen tot de deur van het achterhuis. Sperwers roofden mussen, koolmezen, geelgorzen, groenlingen, roodborstjes en boomklevers. Buizerds jaagden op jongen van kieviten en andere weidevogels. George Wolfsklauw, twee meter, slank, kaal, rossige vlasbaard, gepensioneerd – nog steeds een tiener in de nadagen van de puberteit – had zijn geld in de jaren zeventig verdiend met handel in goedkoop bedrukt papier. Hij handelde in groezelig papier, eerst in zwartwit en al heel snel in kleur. Bloot met toenemend realisme. In den beginne, zoals hij dat noemde, aangekleed vrouwelijk bloot als in lingeriecatalogi van postorderbedrijven. Al snel naakte ruggen en blote bovenlijven. Later onthulde gladder papier meer onderdelen van vrouwen- en meisjeslichamen. De boekjes leken op reclamefolders van de ambachtelijke biologische slager. Later in zijn loopbaan als zelfstandig ondernemer zonder personeel verkocht George Wolfsklauw tijdschriften met mannen en jongens zonder borsthaar. In den beginne blanke mannen, later in alle door godgeschapen kleuren. Allah was nog onbekend in de landstreken die door George Wolfsklauw met stimulatie voor mannelijke hitsigheid werden bediend.

George Wolfsklauw raakte niet opgewonden van de afgebeelde sex. Handel, hij handelde in illusies. Met volle overtuiging. Dertig jaar had hij goed verdiend. Eerst onder de toonbank, later over de toonbank en weer later als postorder in neutrale envelop. Tot hij het zat was. Net voor de opkomst van internet had hij zijn tijdschriften goed verkocht aan een provinciaal die meer in bloot geïnteresseerd leek dan in handel. Drie jaar na zijn afscheid van de pornografie was de zaak, die ooit zijn levenswerk was geweest, failliet. George Wolfsklauw had nergens spijt van. Hij was op tijd geweest. Wie het focus uit het oog verliest en handel verwacht met geilheid is gedoemd te mislukken.

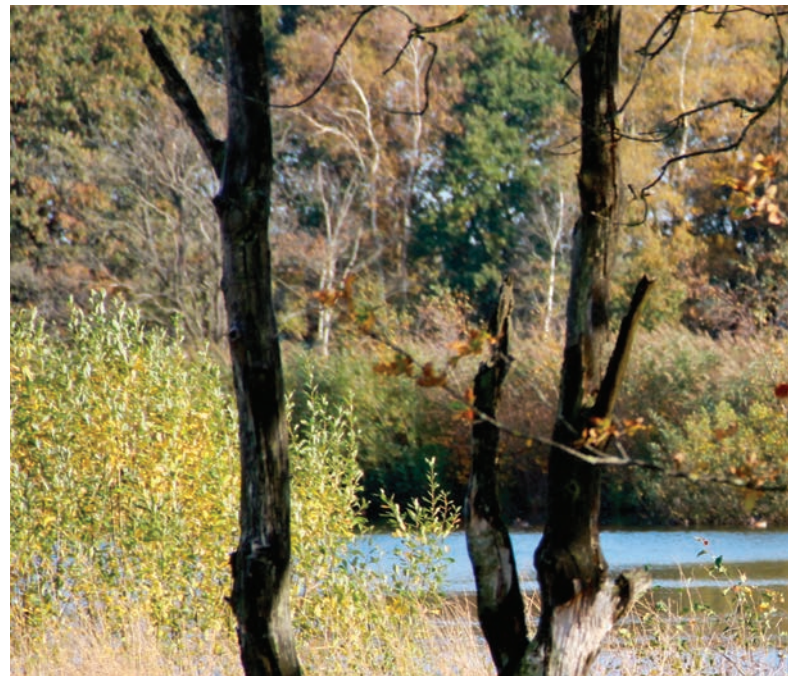
De eerste vrouw van George Wolfsklauw – ook een Truus, Truus VandenHeuvel – had een deel van zijn plezier aan de handel verzeekt door te pas en te onpas over pornografische ethiek, discriminatie en feminisme te zeuren. Te laat had George Wolfsklauw haar bezwaren vertaald naar haar diepgevoelde affecthonger. Niet alleen in bed. George Wolfsklauw was niet goed in gevoelens; nooit geweest. Hij had een beetje bijgeleerd, maar niet genoeg voor een evenwichtig bestaan.

Truus VandenHeuvel was naar Hasselt vertrokken, nadat ze haar naam in een Vlaamse variant had veranderd. Alle woorden aan elkaar. VandenCastele vond ze te duur en te arrogant. Truus I, Truus VandenHeuvel met haar gelegenheidsethiek, had geen bezwaar gehad tegen een forse afkoop. Haar alimentatie was bijeengebracht

door mannen met wellust voor gekleurd en bedrukt papier. Mannen die zich in afzondering overgaven aan tweedimensionale illusies. Onschuldig tijdverdrijf.

Geld stinkt niet. Geld van pornografische tijdschriften ruikt niet naar naakte lijven en lichaamseigen sappen. Geld ruikt naar drugs. Genoeg over uitbuiting en gebruik van eerste driften en eerste levensbehoeften.

Truus Verschoten – de tweede Truus – had geen bezwaar tegen kapitaal. Het maakte haar niet uit waar geld vandaan kwam. Ze wilde niet weten in welke handel en wandel geld was gemaakt. Truus Verschoten was niet veeleisend. Een huis ver van de bewoonde wereld van alle gemakken voorzien, konijnenhokken met Vlaamse reuzen (vooral de witte met rode ogen), een pony, geitjes, kippen en ganzen om het heem te bewaken. Om mee te beginnen. Aan weerszijden van de oprit, jaarlijks van vers grind voorzien, stonden twee ganzen van beton, overwoekerd met grijsbruine algen. Iedereen was gewaarschuwd. Een bordje bij de oprit suggereerde camerabewaking. In werkelijkheid waren de deuren van

het huis zelden op slot. Er waren geen camera's er was geen alarmsysteem. Geld stond op de bank en groeide, zij het langzaam. De inrichting van de benedenverdieping met ramen tot aan de vloer was sober uit noodzaak. Eiken parket zonder tapijten, zonder perzen, zonder hinderlijke vloerkleedjes en obstructieve bijzettafeltjes.

Truus Verschoten miste haar benen. Suiker. De knieën van titaan had ze na amputatie meegekregen; kunstig verwerkt in twee leeslampen aan weerszijden van het bed. Draaibaar. Ze bewoog zich buiten zicht van de wereld voort in een elektrisch aangedreven rolstoel. In het toilet hing een papegaai. Ze kon alles zelf. Behalve rennen.

De drie kinderen van George Wolfsklauw en Truus VandenHeuvel hadden hun vader de rug toegekeerd. De oorzaak was onuitgesproken duidelijk. Zolang er geen woorden waren gegeven aan de barokke kindertijd was verzoening met ouders en opvoeding niet mogelijk.

Volhardend zwijgen maakte de lucht tussen George Wolfsklauw en zijn kinderen steeds dikker. De tijd legde een dikke saus over de herinneringen. Niets was meer zoals het ooit was geweest. Niemand kon vertellen hoe de werkelijkheid zich als een onwillekeurige stroom voorvallen had afgespeeld, terwijl iedereen deelnemer was geweest en het eigen leven en dat van anderen vorm had gegeven. Alsof iedereen decennia later een eigen kleur en een eigen kwast hanteerde om de geschiedenis te kleuren naar eigen inzicht, los van de onkenbare individuele werkelijkheid. Enkele algemeenheden – geboorteplaats, ouderlijk huis, school, kerk – leken voor iedereen vaststaande feiten. Elke nuancering van de levensloop, elke nadere blik op ontstaan en wording resulteerde in een waaier aan herinneringen die niets met elkaar te maken leken te hebben. Uit dezelfde moeder geboren; de enige gemeenschappelijkheid.

George Wolfsklauw had William, Boris en Vanessa niet onderfd. Sterker nog. Elke maand maakte hij fors zakgeld

over op de bankrekening van zijn kinderen. Ze wilden het geld niet. Ze stortten het niet terug. De maandelijkse storting was zijn strohalm. Geld was zijn gesprek met zijn kroost. George Wolfsklauw zwoer bij papieren bankafschriften.

William, Boris en Vanessa hadden er geen enkel probleem mee gehad dat hun studie uit opbrengsten van softporno was betaald. In den beginne vonden ze het interessant dat hun blote rug werd verkocht. In den beginne. In den beginne was het beeld; het woord kwam later. Veel later. Te laat.

Onder de matras van het echtelijke bed, hetzelfde bed als van de eerste Truus, lagen verbruinde en lichtverkruiemde Chicks en Candy's. Porno van het eerste uur. Niks geen opwinding. George bewaarde ze voor nostalgie. Het bed was zijn *lieu de memoire*. Als de maandelijkse depressie toesloeg – "Alsof je een vrouw bent," dixit Truus II. – tilde George Wolfsklauw

de matras op. Vaak genoeg was dat niet nodig. Enkel de aanwezigheid, het weten van zijn begin, was genoeg om zijn stemming naar de optimistische kant te keren. Nee, hij had niet in zonde geleefd, nee, hij had niets verkeerd gedaan. Ja, hij kon met een goed gevoel op zijn leven en zijn levenshandel terugkijken. Ja, hij was rijk geworden van behoeften van anderen. George Wolfsklauw kende zijn eigen behoeften. Toen nog niet; later. Wie niet?

Truus II voelde opwinding, onafhankelijk van de blaadjes onder de matras. Ze was een vrouw van weinig woorden. Ze was een vrouw van daden. Als ze de knielampjes bijdraaide wist George Wolfsklauw wat van hem werd verwacht. Hij gehoorzaamde. Onderdanigheid zat in zijn aard; erfelijk of aangeleerd, dat wist hij niet.

George Wolfsklauw was rijk. Het ontbrak hem aan niets. Hoe minder ik wil, hoe rijker ik ben. Hij hield zichzelf voor de gek.

Het natuurterrein achter zijn huis had hij van Natuurmonumenten voor een habbekrats in erfpacht. Op naam. Als tegenprestatie verwijderde hij berkenopslag en weerde hij bezoekers, al was dat laatste uitdrukkelijk niet de bedoeling van Natuurmonumenten. Ook het halfopen prieel aan de rand van de veenplas, grotendeels verscholen achter berkenbomen, was niet de bedoeling, maar werd oogluikend gedoogd. De venige grond was drassig. Met de rolstoel kon Truus Verschoten het vluchthuisje niet bereiken.

Corinne Wolfsklauw, in Wallonië als Corinne Fonbelle in het bevolkingsregister bijgeschreven, kan het prieel wel bereiken. Met hoge zwarte laarzen. Corinne is het eerste kind van George Wolfsklauw. Corinne is twee meter. Ze is rank. Ze heeft rossig haar, gebleekte sproeten in een lichtgetinte huid, ongewoon voor een sproeterige vrouw, met lichte fronsrimpels op haar voorhoofd. Ze is hoogleraar antropologie van Westerse beschavingen in deeltijd. Ze is de enige nazaat die hij met enige regelmaat ziet. In het geheim. Corinne wil niets met haar stiefbroers en stiefmoeders te maken hebben. Ze is lesbisch. Ze houdt van Shostakovich. Ze houdt van hete bliksem met geweld pruimen. Corinne is van de wereld. De wereld is van haar. In Kusadasi heeft ze haar ogen laten laseren. Mario is haar zoon. Mario is bijna twintig. Mario kent geen vader. Mario is hetero. Piloot is zijn droom. Piloot bij Air France.

Corinne wacht in het prieel naast de plas. Haar auto heeft ze naast de weide achter het natuurterrein geparkeerd. Ze heeft het reeënpad genomen. Uit haar tas haalt ze een thermoskan met koude thee. Een blikje met gesuikerde koekjes. In haar roodleren handtasje heeft ze, naast de gebruikelijke cards, een nagelknipper, een doosje kauwgom, lipstick, ogenschaduw, wimperzwart en een geladen damespistool. Meer heeft ze niet nodig.

George Wolfsklauw houdt Corinne kort vast met beide handen op haar heupen. Hij zoent Corinne naast haar wangen. Een bries steekt op. Bladeren ritselen. Corinne kust haar vader op zijn mond. Eenden vliegen op uit de plas.

'Je ruikt,' zegt Corinne. 'Je ruikt lekker.' Ze zet haar tasje

op de vloer. De eenden komen terug, trekken na elkaar een spoor in het water.

Corinne schenkt thee uit de kan. Ze gaat zitten. De rieten stoel kraakt.

‘Mario,’ zegt ze. Crèmewit katoenen jasje. Woestijngele broek met een blauwe riem. Een zijden blouse, wit met zachte pioenrozen. Op haar jasje een zilveren speld, sierlijk ambachtelijk zilverwerk. Bloemmotieven, met kleine jadesteentjes.

Ze zet haar beker op de houten vloer. Algengroei tussen de planken. Mos, grassen. Onder de vloer ritselt een muis. Ze drinkt koude thee. George Wolfsklauw volgt haar gebaren.

‘Kijk.’ Corinne veegt haar wijsvinger over het scherm. Lichtgetinte jongen met rossige krullen. Mario. Een selfie met moeder.

Ze veegt. Op een filmpje ziet George Wolfsklauw zijn kleinzoon. Mario met pilootpet, gouden strepen aan de mouwen van zijn navy blue jasje, blaast van zijn gestrekte handpalm koffiemoes in een brandende kaars. Een steekvlam. Een brede grijns. Smalle lippen. Corinne bergt de iPhone op. ‘En jij?’ zegt ze. Ze stift haar lippen. Kleine mond, felrode lippen.

George Wolfsklauw was negen. Het onweerde. Zijn vader haalde de stoppen uit de meterkast. Stroom trekt stroom. Zo is het toch! Kaarsen op de keukentafel. Petroleumstelletje met suddervlees op het aanrecht. Regen. Stromende regen. ‘De bliksem,’ zijn zijn vader. ‘We zeggen dat de bliksem is ingeslagen.’

‘Wat weet je nog van haar?’ vraagt Corinne. ‘Van je moeder.’

George Wolfsklauw gaat staan, houdt zich aan een paal van het prieel vast. Zijn hoofd raakt bijna de bovenbalk. Een stormlantaarn met een lamp beweegt zwakjes heen en weer. De lamp is stuk. De zool van zijn rechterschoen schraapt over het hout. De beker met thee is leeg.

Kortsluiting. De moeder van George was slachtoffer van kortsluiting. Kortsluiting tijdens een onweersbui. Blikseminslag in de kastanje in de achtertuin. Toeval. Alles in het leven is toeval. Overal loert kortsluiting.

‘Dat ik in de bladen terecht kwam, had niets met haar te maken. Met je moeder.’ George Wolfsklauw had zijn rechteronderarm tegen de staande balk van het prieel. Het hout was warm in zijn hand. Het was drie uur in de middag. De zon stond nog hoog. De punten van zijn schoenen staken over de rand van de vlinder. Op de reling van de veranda wachtte koude thee zonder suiker.

Corinne houdt haar rug tegen de biezen leuning van de stoel. Haar handtas staat op de vloer. Als ze naar beneden kijkt, kan ze de lippenstift zien, het mapje met bankpasjes, creditkaarten, bonuskaarten. De kaart van de Welkoop, de kaart van de vivo, de kaart van LinCherie voor zijden slipjes en beha's. Corinne kijkt niet naar beneden. Ze kijkt naar de schipperstrui van haar vader. Boven de boord zijn gerimpelde nek, een

spinneweb. Op de rug zijn twee draadjes los. Een draadje op het rechterschouderblad, een draad aan de zoom, net boven de jeans. Nieuwe jeans voor een oude man met een oversized arbeidershuisje, een donkere en zure veenplas in de achtertuin, rolstoelbeschadigd parket op de begane grond, vloerverwarming, een Friese staatklok; Truus zonder benen. Een papegaai op het toilet. Een papegaai boven het bed. Aan haar kant.

‘Ik heb van haar gehouden.’ George Wolfsklauw kijkt over zijn rechterschouder, door de nis van zijn hoofd en zijn arm tegen de paal. ‘Je moeder.’ Hij noemt geen naam. Hij draait zijn hoofd naar de veenplas.

‘Als een puber,’ zegt Corinne. Ze trekt een lichte frons; heeft ze van haar vader. Misschien van haar moeder. Dat laatste kan ze niet weten. Heeft niemand haar verteld.

‘Als een puber,’ herhaalt George Wolfsklauw. ‘Niet minder echt.’

Het was niet zijn bedoeling geweest. Het was niet zijn bedoeling geweest een kind te verwekken. Niet bij de vrouw uit de Rozenstraat. Van zijn kant was het geen opzet geweest. De vrouw in de Rozenstraat was zwanger voor hij er erg in had gehad. Niemand wilde het kind. Het kind kwam; onontkoombaar. Voor een kind is er altijd een opening.

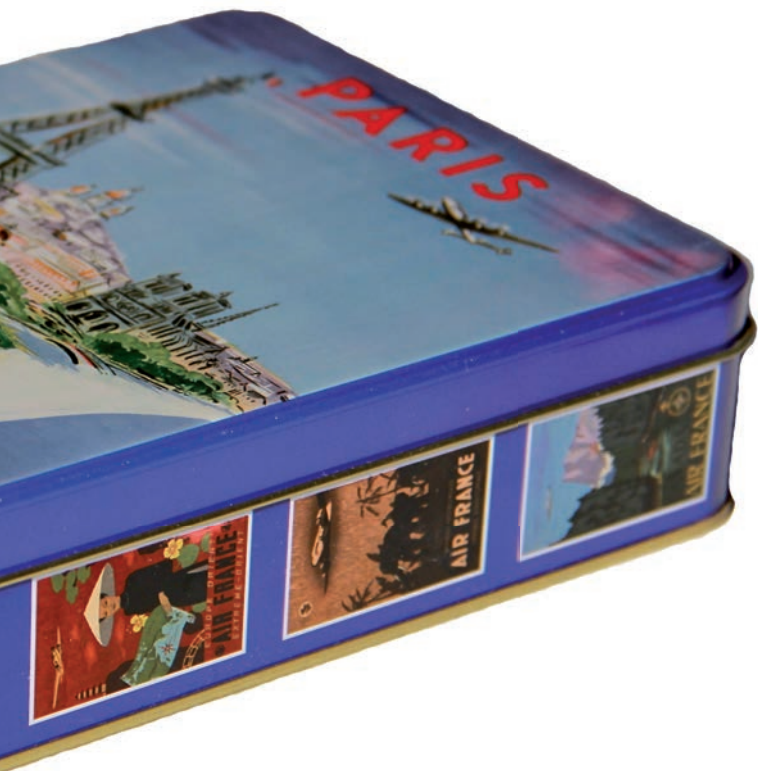
Haar moeder was naar een andere stad verdwenen. Naar een andere Rozenstraat. Naar een andere Rosenstrasse, naar een Rue des Roses. Corinne was gedoneerd; achtergelaten, afgestaan. Vondeling met de naam van Parijse koekjes. Kind naast een koekblik met een briefje; Je t'aime.

George Wolfsklauw had niets meer geweten. Ook zijn bedoeling had hij niet meer geweten. Als er ooit een

bedoeling was geweest. Wie kende een bedoeling? Hij was negentien.

Zonder televisieprogramma had Corinne Fonbelle haar vader gevonden. Eerst Truus VandenHeuvel en haar stiefbroer en stiefzusters. Truus II was gemakkelijk, met in haar boegwater George Wolfsklauw.

Op een zaterdagochtend had ze onaangekondigd aangebeld. Niemand had de deur opengedaan. Corinne was achterom gegaan. Zo deden mensen dat in deze streek. Goed volk kwam langs de achterdeur. Aan de tafel op het terras zaten de rentenierende bewoners van het verbouwde arbeidershuis. Truus II zonder benen met de woonbijlage van de zaterdagkrant op haar schoot. Er was weer een woonbeurs in aantocht. Een woonbeurs met een nieuwe gratis tas en met narcissen in bloei. Nieuwe trendy kleuren voor de slaapkamer en Japanse

kamerschermen met shunga-taferelen voor privacy en intimiteit.

George Wolfsklauw was een oude man in jeans en wollen trui met een kop koffie aan zijn lippen. Hij had een gevlekte schedel en een dunne haarkrans. Scherpe neus en fronsrimpels. Zijn blik was gericht op de buizerd op het vertrouwde weidepaaltje. Nette vogel. Rover. Witte kraag. Stijlvolle moordenaar.

Zonder dat ze haar naam zei, wist George Wolfsklauw wie hem verraste op die zaterdagochtend. Corinne had koekjes meegenomen. Paris.

Corinne was vertrokken om later terug te komen. Nee, niet met Mario. Mario vloog bij Air France. Ze zou komen, zo vaak als ze wilde. Om te vertrekken.

‘Ik heb twee hommels gezien,’ zegt George Wolfsklauw.

‘De eerste dit jaar.’

‘Twee hommels,’ herhaalt Corinne. Ze wacht. In de trommel wachten koekjes. De Eiffeltoren, de Arc de Triomphe in kruimelig zoete meelkoekjes.

‘Ik heb van haar gehouden,’ zegt George Wolfsklauw. De eenden drijven naar overhangende struiken.’

Corinne wacht.

‘Ik was negentien.’ Hij schraapt zijn keel. ‘Geen excuus. Dat was geen excuus.’

‘Ik vraag geen excuus.’ Corinne kijkt langs het hoofd van haar vader naar de krentenbomen aan de andere kant van de plas. De knoppen verschijnen aarzelend. De eerste bloesems. Twee eksters vliegen richting Truus II, een derde ekster volgt krassend. Ze wacht.

‘Mijn moeder,’ zegt Corinne. Ze wacht. Haar wachten is dwingend, onontkoombaar.

‘Ze was in haar derde maand. Het was mijn verjaardag. Ik had gebak meegenomen. Appelgebak en bananensoes. Van Ons Belang. Ze hield van bananensoes met chocolat. PASTE bij haar huid, vond ze. Bij haar geschiedenis.’

‘Ze vertrok,’ zegt Corinne.

‘Ze vertrok op mijn verjaardag. Ik wist niet dat ze weg zou gaan. Ik wist niet dat ze met je weg zou gaan.’

‘Ik heb haar betaald,’ zegt George Wolfsklauw. ‘Ik heb je moeder betaald voor de foto’s.’

‘Voor je genot,’ bijt Corinne. ‘Je hebt mijn moeder betaald voor jouw genot.’

‘Ik was negentien,’ zegt George. ‘Ik, ik, ik was een kind.’

Als hij jonger was geweest, als hij twaalf was geweest, zou hij hebben gehuild. Als hij twaalf was geweest zou hij hebben gehuild om de kortsluiting. George Wolfsklauw was negenenzestig. Hij had zijn leven geleefd zoals het zich aan hem had voorgedaan.

‘Waarom heb je die foto’s...?’

George Wolfsklauw wist niet waarom hij de foto’s van de vrouw in de Rozenstraat afgedrukt had. Hij wist niet waarom hij zijn ongeboren kind onder noodruftige mannen had verspreid. Hij wist niet waarom hij de foto’s van de vrouw uit die Rozenstrasse, de Rue des roses, the Alley of roses of welke rozenstraat dan ook onder de matras bewaarde. Misschien was het tijd de blaadjes....

‘Ik....’ George Wolfsklauw wil zeggen dat het hem spijt. Maar hij kent geen spijt. Hij wil zeggen dat het gegaan is zoals het is gegaan. Hij wil zeggen dat het leven een aaneenschakeling is van een kabbelende stroom met op onverwachte momenten kortsluiting.

Corinne Fonbelle zakt door haar knieën. Ze pakt haar handtasje van de vloer van het prieel. Ze pakt het laatste koekje uit het blik. Ze zet het tasje op de tafel.

‘Ik. Ik.... Ik. Mario.’

Twee kogels. Twee kogels in een goudbelegd damespistool.

Het Klassieke Chinese Denken

Een bijzonder aspect van de Chinese cultuur en het Chinese denken is de grote continuïteit en vitaliteit. Natuurlijk, er zijn veel filosofische scholen geweest, maar toch zijn vele van de meest essentiële elementen in de filosofie en metafysica doorgaans behouden gebleven. Alleen de nadruk op bepaalde concepten heeft zich in de tijd gewijzigd. De introductie van het Boeddhisme vanaf de eerste eeuw n. Chr. heeft een belangrijke invloed gehad op het oorspronkelijke Daoïsme en Confucianisme, maar er ontstonden al snel typisch Chinese boeddhistische stromingen, die vooral een aanzienlijke affiniteit hadden met het Mahayana Boeddhisme. De wederzijdse tolerantie maakte een goede dialoog mogelijk en ook nu nog staan Confucianistische, Daoïstische en Boeddhistische tempels vaak naast elkaar, zoals op de heilige berg Tai Shan. Men ziet dezelfde mensen de drie tempels met gepaste eerbied betreden. Een korte geschiedenis.

Jan B. F. N. Engberts

De Yijing

Vier- tot drieduizend jaar geleden bestond er reeds een visie op de wereld waarin de mens, levend in de hem omringende natuur, een belangrijke rol speelde. De steeds terugkerende natuurrampen, vooral de enorme overstromingen die veel mensenlevens kostten en de oogsten vernietigden, maakten het meer dan duidelijk dat de mens en zijn omgeving een onverbreeklijke eenheid vormen. Deze overtuiging leidde al in die lang vervlogen tijden tot de basisovertuiging die het Chinese denken niet meer zou verlaten: de mens moet zich aanpassen aan de dynamiek en het kosmische ritme van het universum. In 1973 werd bij de stad Changsha in Zuid-China een grafheuvel van een adellijke familie ontdekt, daterend uit 168 v. Chr., met de naam “Paardekoningsheuvel” (“*Mawangdui*”). Op rollen vergeelde zijde werden teksten gevonden, toegeschreven aan de Gele Keizer (Huang-di, 2497-2398 v. Chr.). Eén daarvan was getiteld “De Drie Verboden”, met daarin de volgende zinnen:

* In je gedrag onstandvastigheid tentoonspreiden: de Hemel verbiedt dat;

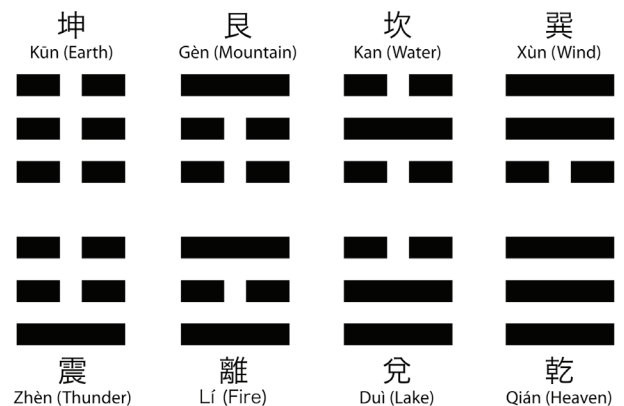
* Het werk in de war brengen: de Aarde verbiedt dat;

* De bevelen niet goed ten uitvoer leggen: de vorst verbiedt dat;

* De Hemel heeft zijn vaste tijdstippen, en het volk neemt die uit zichzelf tot regel. Wat daarvan afwijkt is een inbreuk op het leven, waarvan je zelf de gevolgen zult ondervinden. Dit is de *Weg des Hemels*.

De wijze dient spontaan en intuïtief te reageren en zo het juiste pad (*Dao*) te bewandelen. Deze visie leidde ook tot een grote interesse in het waarzeggen. De vroegst bekende Chinese teksten (1700-1100 v. Chr.) zijn geschreven op schildpadschalen en werden gebruikt voor waarzeggen. De vorsten, die geacht werden hun

beslissingen te nemen in harmonie met het kosmisch gebeuren, vertrouwden op het waarzeggen, gebaseerd op een specifiek ritueel. In deze tijden werd een begin gemaakt met het componeren van een boek dat tot op de huidige dag wordt gelezen, bestudeerd en gebruikt bij het nemen van beslissingen. Dit is de *Yi Jing*, het *Boek der Veranderingen*. De eerste versie, toegeschreven aan FuXi

(ca.2000 v. Chr.) bestond aanvankelijk uit acht drie-lijn trigrammen (*gua*) met ongebroken lijnen staande voor *yang* en gebroken lijnen die *yin* vertegenwoordigen. *Yin* en *yang* symboliseren fysische en symbolische verschillen. *Yang* was oorspronkelijk de zonzijde van een berg, *yin* de schaduwzijde, *yang* is mannelijk, *yin* is vrouwelijk, de zon is *yang*, de maan is *yin*, de berg is *yang*, de rivier is *yin*, vuur is *yang*, water is *yin*, warmte is *yang*, koude is *yin*, *yang* is sterk, dominerend, actief, *yin* is dociel, passief, zachtaardig. *Yang* en *yin* zijn competitieve en complementaire krachten of energiestromen. Als *yang* groeit, wordt *yin* kleiner; als *yin* groeit wordt *yang* kleiner. Niets is geheel *yang* of geheel *yin*. *Yang* en *yin* hebben beide een belangrijke functie en zijn symbolische representaties van *yang* en *yin* karakteristieken, functionerend in een kosmische hiërarchie. De tijd maakt actueel wat potentieel was.

Het is verre van eenvoudig om ons te verplaatsen in die lang vervlogen eeuwen waarin de eerste versies van de *Yi Jing* zijn geconcipteerd. We dienen ons te verplaatsen in de gewoonten en wereldvisie van de mensen in die tijden en dan trachten relevante equivalenten te vinden voor een juist begrip in de tegenwoordige tijd.

De huidige versie van de *Yi Jing* bevat 64 zes-lijn hexagrammen en gaat wellicht terug tot de Zhou dynastie (ca. 1122-256 v. Chr.). Het boek werd gebruikt voor waarzeggen, waarbij met respect gebruikmakend van een goed gedefinieerd ritueel, een hexagram werd verkregen met zgn. “passieve” en “actieve” lijnen, dat uitzicht geeft op de huidige situatie en op de wijze waarop deze situatie zich in de toekomst ontwikkelt. Deze kennis dient in juist handelen te worden omgezet. Een goed begrip van de kosmische orde moet niet alleen het uitgangspunt zijn bij de beslissingen van de heerser, maar ook bij die van ieder individu afhankelijk van zijn of haar mogelijkheden. Een creatieve harmonie en orde in de staat behoren tot de hoogste idealen. In latere tijden kwam de nadruk meer te liggen op de *Yi Jing* als wijsheidsboek met een *yin-yang* kosmologie, die door het Daoïsme en Confucianisme in een eigen ideologie werd geaccepteerd. Interessant is dat hexagram 29 bestaat uit twee identieke trigrammen, beide symbolisch voor water, maar die samen staan voor *Kan* (vallen, het onpeilbare, duisternis, een gevaarlijke situatie), waarin het zovele eeuwen ondervonden gevaar van water (de grote rivieren), duidelijk wordt gesuggereerd. Pas later zou water als metafoor een andere, positieve betekenis krijgen en ondermeer een symbool worden voor een mens met een humaan gedrag.

De *Yi Jing* wordt gerekend tot de grootste werken uit de wereldliteratuur en heeft een grote invloed gehad op veel aspecten van de Chinese cultuur. Ook in het Westen bestaat een grote interesse in de *Yi Jing*, getuige de vele vertalingen, beschouwingen en analyses die vooral in de USA regelmatig verschijnen. Veel van deze werken gaan terug op de vertaling gemaakt door de grote Duitse sinoloog Richard Wilhelm, met een voorwoord van de psycholoog Carl G. Jung.

Het Daoïsme Laozi en Zhuangzi

De *yin-yang* bewegingen in de natuur werden al vroeg geïnterpreteerd met behulp van het concept *Dao*, de weg, de dynamiek zoals gezien en ervaren in het kleinste en in het grootste in ons universum. *Yang* en *yin* functioneren altijd samen in *Dao*, en *Dao* bleef in de lange geschiedenis van de Chinese cultuur altijd een basisbeginsel. De *Dao De Jing* (“het boek van *Dao* en *De*”), toegeschreven aan Laozi (de “oude meester”), is het meest bekende geschrift van het Daoïsme. Het boek, bestaande uit 81 relatief korte, uitdagende hoofdstukken, is het meest vertaalde Chinese werk. Het beschrijft de Daoïstische wijze, die *Dao* intuïtief doorziet en leeft en handelt in overeenstemming

met *Dao*. Door bewust en oplettend te leven, door te trachten onze waarnemingen van binnenuit te begrijpen, is het mogelijk de werking van *Dao* te leren begrijpen. *Dao* is een proces, de dynamiek vervat in “alles onder de hemel”.

De wordt wel vertaald met deugd of kracht. Door te handelen in overeenstemming met *Dao*, plaatsen we ons in een synchronistische relatie met de natuurlijke gang der dingen. *De* is de algemene deugd inherent in de wijsheid van de natuur.

De *Dao* van de wijze is niet wat hij is, maar wat hij doet. Hij zou de ideale heerser zijn, die het gewone volk begrijpt, en niets doet dat de natuurlijke gang der dingen verstoort (*wu-wei*). De extreme houding van *laissez-faire* is echter in de complexe realiteit moeilijk consequent te volgen, en de wijze trekt zich dan terug uit het actieve leven, en concentreert zich op een leven van metafysische speculatie in harmonie met de natuur. De diepzinnige filosofie van Laozi heeft ook de grote Chinese dichters (o.a. Li Bai, 701-762 n. Chr.; Du Fu, 712-770 n. Chr.) sterk aangesproken en hun werk reflecteert hun inzicht in de essentie van *Dao*. In de woorden van Li Bai:

....U vraagt mij waarom ik mij terugtrek in de groene bergen?

Ik lach en antwoord niet; mijn hart is helder en kalm....

Een tweede grote Daoïstische denker is Zhuangzi, een grandioos schrijver, die leefde in de vierde eeuw v. Chr. In een zeer levendige stijl probeert Zhuangzi aan te geven hoe de wijze de grote diversiteit van zijn omgeving kan begrijpen, wat de beperkingen zijn van de taal, hoe begrip van *Dao* onze moraal moet bepalen, hoe leven en dood natuurlijke aspecten zijn van de dynamiek die inherent is in *Dao*. De eenheid van mens en natuur, een oude en continue basis van bijna al het Chinese denken, wordt ook door Zhuangzi onderschreven: “Hemel en Aarde kwamen samen met mij tot stand, en met mij, zijn alle dingen één”.

In het Neo-Daoïsme, een latere ontwikkeling van het Daoïsme, werden een aantal metafysische principes aangepast. Waar Laozi zegt “Hemel en Aarde en alle dingen komen voort uit het zijn, het zijn is het product van het niet-zijn”, neemt Kuo Hsing (overleden in 312 n. Chr.) aan dat *zijn* de enige realiteit is. “Hoewel het zijn duizend keer kan veranderen, kan het nooit overgaan in niet-zijn. Het zijn bestaat oneindig lang”. Zijn filosofie legt een sterke nadruk op verandering, in feite is het universum een oneindige flux van het zijn, er is geen middelaar die dit proces van buitenaf in werking heeft gezet. De wijze mens stelt zich niet buiten de mensengemeenschap, zoals Laozi en Zhuangzi propageerden. Hij staat midden in de maatschappij, hoewel zijn geest niet door futiliteiten wordt bewogen. Deze geesteshouding wordt later ook door het Chinese Boeddhisme aanvaard en uitgedragen.

Het Confucianisme

Kongzi en Mengzi

In het Confucianisme, met als eerste voornaamste wijsgeer Kongzi (Confucius, 551-479 v.Chr) wordt de basis gelegd van een grote en belangrijke moraal en politieke filosofie. In China wordt deze school aangeduid met *ru-jia*, de “school van de intellectuelen”. De gedachten van Kongzi liggen vast in “De Gesprekken” (*Lun yu*). Hoewel traditioneel toegeschreven aan Kongzi, is de *Lun Yu*, net als een aantal andere geschriften, waarschijnlijk geschreven door zijn leerlingen. Een andere grote Confucianistische denker is Mengzi (Mencius, vierde eeuw v.Chr), vooral bekend geworden door zijn uitspraak dat de mens van nature goed is.

Het Confucianisme en Daoïsme, die zich ongeveer gelijktijdig ontwikkelden, hebben de grootste invloed gehad op het welzijn van het Chinese volk en op de continuïteit van de Chinese cultuur, een invloed die zich tot op de dag van vandaag uitstrekt. Ook het Confucianisme bezit een sterk naturalistische basis, en is zeer dominerend gericht op humaan menselijk gedrag. Fan Chi vroeg Kongzi over de kennis. Kongzi antwoordde: *“kennis is het kennen van de mensen (zhiren). Kennis is kennen van de realiteit en zodanig handelen dat dit leidt tot vrede, harmonie, vreugde en geluk....”*

De ultieme categorie *Dao* en de *yin-yang* dynamiek zijn in het Confucianisme sterk gericht op ethische beginselen waarbij als hoogste deugd het centrale concept *Ren* (humaniteit, compassie, ware goedheid) wordt onderwezen. Het zich bewust zijn van *Ren* bepaalt volledig het functioneren van de wijze, doch ook dat van de heerser. *Ren* maakt het mogelijk egoïsme te overwinnen en identificatie met *Ren* doet de mens één worden met “alles onder de hemel”, vol van liefde voor alles dat hem omringt. *Ren* is de essentie van ons zijn, in feite is het de kosmische kracht die alle dingen omvat. Belangrijke aspecten van *Ren* zijn *Xiao* (liefde en respect voor de ouders), *Yi* (rechtvaardigheid), *Li* (ritueel, fatsoen, juist handelen op het juiste moment), *Chun* (trouw, loyaliteit) en *Shu* (wederzijds respect).

Het Boeddhisme in China

De introductie van het Boeddhisme in China, vanaf de eerste eeuw n.Chr. heeft een belangrijke invloed gehad op de Chinese cultuur. In de daarop volgende vijf eeuwen ontwikkelde het zich, paste het zich aan, en werd het duidelijk dat het geen onoverkoombare breuk behoefde te betekenen met de traditionele Daoïstische-Confucianistische levensstijl. De geleerde monnik Xuan Zang, die woonde in het Ci'en klooster in Chang'an (het huidige Xi'an), reisde in 628 n. Chr af naar India om op zoek te gaan naar de belangrijkste Boeddhistische geschriften. Zeventien jaar later keerde hij terug, beladen met rijke vondsten. Een team van monniken begon met de vertalingen uit het Pali en Sanskriet, en uiteindelijk resulteerde dit in 1335 boeken. Deze werden opgeborgen in de Grote Wilde Gans Pagode behorend tot het Ci'en klooster. In deze pagode trof ik de volgende strofen aan uit een oud gedicht (vertaald samen met Prof. Yajiang Yang):

*Ik woon nu voorgoed
in deze oude pagode,
waar elk sprankje worden en zijn
vergaat en teder wordt herschapen
in de stralende, vroege zonschijn.*

Deze woorden, waarschijnlijk geschreven door een monnik die de confrontatie van zijn traditionele denkwereld met die van het Boeddhisme zelf heeft ondergaan, illustreren met een grote intensiteit en schoonheid de diepe wortels van de Chinese filosofie in het procesdenken en het gevoel van eenheid met de levende natuur. Onder procesdenken wordt verstaan de overtuiging dat al het bestaande het best kan worden begrepen in termen van processen in plaats van stabiele substanties. Het universum wordt geacht te bestaan uit een gecoördineerde groep van dynamische veranderingen in de complexe realiteit, een georganiseerde familie van gebeurtenissen die systematisch met elkaar samenhangen via causaliteit danwel functionaliteit.

De glorieuze Tang dynastie (618-907) was de grote bloeitijd van het Chinese Boeddhisme waarin zich een reeks van scholen ontwikkelde, met als bekendste het Chang (Zen) en Jingtu (Zuiver Land) Boeddhisme. De sterkste affiniteit bestond met het Daoïsme.

In de Boeddhistische metafysica lag veel nadruk op de diepzinnige begrippen niet-zelf (“continuïteit, geen integriteit”) en leegte (Sanskriet: *sunyata*, Pali *suññatā*), waarbij leegte vaak in verband wordt gebracht met het Daoïstische niet-zijn (*Wu*). Echter leegte in het Boeddhisme heeft primair betrekking op de menselijke ervaring terwijl *wu* een puur metafysisch concept is dat wordt geacht de bron te zijn van al het zijnde (*You*). Leegte is niet een nihilistisch of negatief concept, maar betreft een nieuwe bewustzijnstoestand (*prajna*) van een volkomen volheid maar die, in inherente zin, in volledige rust is. Maar ook met het Confucianisme bestonden duidelijke raakpunten: het Confucianistische begrip *Ren* vertoont overeenkomst met het Mahayana Boeddhistische concept compassie (*Karuna* in het Pali en Sanskriet).

De grote Boeddhistische schilder en dichter Wang Wei (701-761) is beroemd om zijn heldere landschapsschilderingen, met fraaie Boeddhistische allegorieën. Zeer beroemd is zijn gedicht “Farewell”, hier vertaald door Wang Baotong:

*Dismounting, I asked you to have a draught,
“And where to, my friend?” I inquired.
“My hopes are shattered”, you bitterly laughed,
“To the southern hills. I am retired.”
“Then go ahead, say no more, my dear.
The fleecy clouds have endless cheer.”*

De dialoog tussen het Daoïsme, Confucianisme en Boeddhisme heeft een diepgaande uitwerking gehad op de Chinese geest en cultuur. De voorbeeldige tolerantie van de Boeddhistische leer is door de Boeddhā (zesde eeuw v.Chr) zelf onder woorden gebracht:

*Beste monniken en ouderlingen,
zoals een goudsmit zijn goud keurt door verhitting,
door snijden en wrijven -
zo moeten jullie ook pas na wikken en wegen mijn
woorden geloven
en nimmer alleen uit eerbied voor mij....*

Het Neo-Confucianisme

Zhu Xi en Wang Yang-ming

Een verdere uitwerking van deze symbiose zou plaatsvinden in de Song dynastie (960-1279), waarin een nieuwe filosofische school werd gecreëerd met een diepgaande metafysica, de Daoxue ("School van Dao", het meest bekend als het Neo-Confucianisme). De grote denkers Zhu Xi (1130-1200) en Wang Yang-ming (Wang Shou-jen, 1472-1529) hebben de Chinese cultuur bepaald tot aan de stichting van de republiek in 1912. Ook deze filosofie kan worden gekarakteriseerd als procesdenken. Illustere voorgangers van Zhu Xi en Wang Yang-ming, die hun leven wijdden aan studie van de klassieke Confucianistische geschriften en daar commentaren op schreven, waren Cheng Hao (1032-1085) en zijn broer Cheng Yi (1033-1107). Zhu Xi had ook een grote achting voor Zhou Dunyi (1017-1073), die hij als de eerste ware Confucianist beschouwde na Mengzi. Zijn tijdgenoten herinneren hem vooral vanwege zijn warme persoonlijkheid en zijn diepe inzicht in de natuurlijke-morele orde. Het door hem opgestelde "Diagram of the Limitness" (*Wu-chi t'u*) was sterk geïnspireerd door de *Yi Jing* en had veel invloed op het denken van Zhu Xi.

Het belangrijkste werk van Zhu Xi is de *Jin-si Lu* ("Reflections on Things at Hand"), dat wel het meest invloedrijke filosofische geschrift van het Oosten in het tweede millennium wordt genoemd. Mede onder invloed van het Boeddhisme, geeft Zhu Xi een diepzinnige metafysische achtergrond aan het Confucianisme. Belangrijke concepten zijn *Wuji*, een oertoestand van chaos die vooraf gaat aan de *yang-yin* dynamiek. *Wuji* en *Dao* zijn verwante concepten. In *Wuji* is *Tai-ji* geworteld dat de bipolariteit van *yang* en *yin* genereert. Zhu Xi zegt "verandering is de afwisseling van *yang* en *yin*. *Tai-ji* is dit principe, de alles doordringende kracht van Hemel en Aarde". Het is het meest fundamentele principe van ordening in ons universum, een kosmisch "eerste principe". Geheel in de traditie van de *Yi Jing* wordt gesteld dat het alterneren van *yang* en *yin* de vijf fasen genereert: water (*shui*), vuur (*huo*), hout (*mu*), metaal (*jin*) en aarde (*tu*). Met deze fasen worden geen substanties aangeduid maar activiteiten: water, dat wat neergaat; vuur, dat wat omhoog gaat; hout, dat buigt en recht wordt; metaal, dat zich aanpast en verandert; aarde, die zaden laat groeien. Zo zegt Zhu Xi over water: "de geest is als water; de natuur is als de rust van stil water, emoties zijn als stromend water, menselijke wensen zijn de golven op het water".

Twee andere basisconcepten zijn *Qi* en *Li*. *Qi* is dat wat fysische vorm kan aannemen. Maar niet alleen

fysische vorm, er is ook *Qi* voor de morele natuur van de mens. *Li* is het principe van het zijnde, dat wat orde brengt in de wisselwerking van *yang* en *yin* en van de vijf fasen. Zhu Xi stelde dat *Li* vooraf gaat aan *Qi*. De natuur van de mensen en dingen is *Li*. Geheel in de Confucianistische traditie worden de begrippen *Li* en *Qi* sterk gefocust op menselijk gedrag. Pure *Qi* is "vol respect, genereus, loyaal, waarheidlievend". Zhu Xi werd later gekritiseerd door Yen Yuan (1635-1704) die stelde dat *Li* en *Qi* onverbrekkelijk aan elkaar zijn verbonden. Ze vormen een continuïteit.

Hoewel Zhu Xi in de *Jin-si Lu* waardering uitspreekt voor de gedachtewereld van de Daoïsten en Boeddhisten, verzet hij zich sterk tegen de Boeddhistische wens om zich van de wereld af te zonderen, in Confucianistische ogen moet dit als zelfzuchtig worden gezien.

Zhu Xi's ideeën zijn vele eeuwen de basisstof geweest voor het examen voor de *jinshi* graad, dat werd afgenomen in de hoofdstad. Bij een succesvol resultaat gaf deze graad een hoge status en toegang tot hoge officiële bestuursfuncties. De geslaagden werden na hun examen te paard door de stad gereden en hun namen werden openbaar gemaakt, niet alleen in de hoofdstad maar ook in de geboorteplaats van de "presented scholar". Zhu Xi selecteerde de examenstof: vier klassieke Confucianistische teksten, kortweg aangeduid met de "vier boeken": *Lun yu*, *Mengzi*, *The Great Learning (Da-xue)* en de *Doctrine of the Mean (Zhong-yong)*, elk voorzien van door hem opgesteld commentaar. De morele, sociale en politieke ideeën, representatief voor de leer van *Kongzi*, zouden een garantie moeten bieden voor een wijs en efficiënt bestuur van het grote land, en later ook in Japan en Korea. Uiteraard werd ook kennis van andere teksten verlangd, zoals van de *Yi Jing*, maar de "vier boeken" werden geacht de essentie te bieden voor een adequate opleiding. De weg van de wijze dient drie "vormen" te omvatten: principe (*t'i*), praktijk (*yung*) en literaire expressie (*wen*). Er is veel discussie geweest over de vraag welke nadruk moest worden gelegd bij de beoordeling van de antwoorden van de kandidaten. Vooral de vaak te zware nadruk op literaire expressie was voor de Confucianistische geleerden een bron van ergernis.

In de zestiende eeuw zou een tweede grote Confucianistische wijsgeer, Wang Yang-ming, leerstellingen publiceren die belangrijke verschillen vertoonden met die van Zhu Xi. Zo streefde hij ernaar om leren door (vooral historische) studie, te vervangen door leren via directe gewaarwording. Een belangrijk werk van hem was de *Ch'uan-hsi lu*. In 1572 verscheen zijn verzameld werk (*Wang Wen-ch'eng kung ch'uan-shu*) met daarin ook een groot aantal brieven met filosofische thema's. De wijsgeer legde een sterke nadruk op het innerlijk van de mens. Nodig is een cultivering van de alles doordringende waarheid en wijsheid. Dit kan door een ontwikkeling van *liang-chih*, een door de natuur aan de mens gegeven kennis van het goede. Dit thema kwam, al is het met minder

nadruk, ook al voor in de oudere literatuur, waarin gesproken wordt van *ko-wu*, het waarnemen van de *li* in alle dingen en wezens, wat leidt tot openheid en onpartijdigheid. Via *liang-chih* ervaart de mens intuïtief de morele voortreffelijkheid van “alles onder de hemel”. Dit verklaart waarom aan de mens door de natuur de mogelijkheid is gegeven om een onderscheid te maken tussen goed en kwaad.

Chinese Filosofie en Cultuur

De boven aangegeven grote lijnen binnen het Chinese denken kunnen wellicht een uitgangspunt vormen voor een vergelijking met de dominerende mechanistische en materialistische denkrichtingen in het Westen. De samenvatting is erg summier, maar een nog groter probleem is de moeilijkheid om de betekenisrijke Chinese basisbegrippen correct in een westerse taal om te zetten. Soms zijn er ook geen adequate vertalingen. Termen als *Dao*, *De*, *Li*, *Qi* hebben nauwelijks een exact equivalent in het Engels of Nederlands. Als illustratie een ander voorbeeld. Nathan Sivin heeft duidelijk aangegeven dat er in het Chinees geen woord is voor “natuur”. Het woord *tzu-jan* komt misschien in de buurt, maar de beide karakters staan eigenlijk voor “wat zo is door zichzelf”. Het is uiterst moeilijk om de rijke inhoud van de Chinese filosofie en metafysica goed te vertalen.

Een vergelijking van het Chinese en Westerse denken is een opgave met een hoge moeilijkheidsgraad. Het doel van een dergelijke interculturele, vergelijkende studie is het definiëren van de grote vragen (“kerngedachten”) die men zich in die culturen heeft gesteld aangaande de mens en de hem omringende wereld. We gaan hier uit van de stelling dat de filosofie drie grote thema's kent,

namelijk (1) ethiek, (2) epistemologie en (3) metafysica. De ethiek en epistemologie functioneren bewust of onbewust binnen een metafysische basis, gekozen door de individuele denker. De nadruk kan hierbij zeer verschillend liggen. In het Westen gaat de belangstelling sterk uit naar de epistemologie, een thema dat voor de meeste klassieke Chinese denkers niet of nauwelijks relevant is. Het Chinese denken is primair een systeem van humanitaire waarden en een gids voor het handelen, dat zijn beslag heeft gekregen in een groot, consistent en tijdsbestendig gedachtensysteem zoals door geen ander volk is gecreëerd.

Een tweede belangrijk punt is het volgende. Heel bewust is voor dit korte essay niet als titel gekozen “geschiedenis van de Chinese filosofie”. Het “Chinese denken” behelst namelijk naast de filosofie ook de literatuur, de poëzie, de wetenschap, en de kunsten. Filosofie, poëzie en schilderkunst konden in China samensmelten tot een eenheid van wijsheidsbeleving, uniek in de wereldgeschiedenis. De drie grote dichters van de Tang dynastie, Li Bai (701-762, Daoïst), Du Fu (712-770, Confucianist) en Wang Wei (701-761, Boeddhist) gaven ieder op sublieme wijze uiting aan het levensgevoel van de drie denkrichtingen. Het landschapsschilderij, tot op de dag van vandaag hoog aangeslagen in de Chinese schilderkunst, heeft vooral als doel gevoels- en gedachtenwerelden op te roepen. De schilder plaatst de mens midden in de natuur, in het heelal. Vaak zien we bergen en water, de berg is *yang*, het stromende water in *yin*. Het schilderij ademt de harmonie en complementariteit van *yang* en *yin* en de samenhang van de kosmos.

In China bestaat er niet alleen een sterke relatie tussen de filosofie enerzijds en de sociale en politieke activiteiten anderzijds, maar ook tussen de filosofie en

wat er leeft onder de bevolking van het land. Dit alles speelt nauwelijks een rol in het Westen. De enorme diversiteit van de Westerse filosofische stelsels, sterk variërend met tijd en plaats, is niet of weinig geassocieerd met de ideeën onder de bevolking en met wat de politiek en sociale omstandigheden beheerst. Veel gaat uiteraard terug op de denkwereld van het oude Griekenland. Maar, daarnaast en onafhankelijk daarvan, leidde de introductie van het Christendom tot geloof in de Goddelijke daad van de schepping, en in de macht van God die de natuurwetten kan overschaduwen. Daarnaast de dualiteit van goed en kwaad, hemel en hel, de zondig natuur van de mens met een mogelijke redding door God, de rechtvaardiging en soms zelfs verheerlijking van de oorlog en een geloof in een historische vooruitgang. Al deze overtuigingen zijn in China grotendeels onbekend.

De enorme ontwikkeling van de wetenschap in de laatste twee eeuwen heeft veel nieuwe inzichten gebracht, en een kloof veroorzaakt tussen religie en wetenschap.

Interessant is, dat de ontwikkeling van de procesfilosofie, met name door Alfred North Whitehead (Cambridge, Harvard, 1861-1947), een duidelijke brug heeft geslagen tussen het Chinese denken en zijn wetenschappelijke metafysica die de basis vormt van dit *procesdenken*. Deze ontwikkelingen zijn thans het onderwerp van grondige studies, zowel in China als in het Westen.

In de titel van dit essay staat ook het woord "klassiek". De discussie was namelijk gericht op het Chinese denken tot en met de ontwikkeling van het Neo-Confucianisme. Ook in meer recente tijden zijn er belangrijke denkers geweest. Niettemin heeft het Neo-Confucianisme zijn dominerende positie behouden. Het Daoïsme heeft zich vanaf de Han dynastie (206 v. Chr. – 220 n. Chr.) ook ontwikkeld tot een populaire volksreligie met vele antropomorfe goden en met een grote belangstelling in het verkrijgen van onsterfelijkheid. Het Boeddhisme

ging na de Sung dynastie in populariteit achteruit, vooral vanwege de Neo-Confucianistische kritiek dat er onvoldoende aandacht was voor de noden van het volk en de maatschappij.

Tot slot kan het volgende worden gezegd. Door de eeuwen heen zagen de Chinezen het universum als een groot, harmonieus functionerend, organisch systeem, met de mens geïntegreerd in een geordend geheel. Het universum wordt meestal aangeduid als "Hemel en Aarde" (*tian* en *di*). Voor de antieke, grotendeels agrarische, gemeenschap stond droogte voor Hemel, overstromingen voor Aarde. Rampen werden opgevat als niet te vermijden onderdelen van het natuurlijke gebeuren en hadden niet het label van "slecht". Ze werden wel gezien als tijdelijke verstoringen van de harmonie binnen Hemel en Aarde. Aanpassing aan de dynamiek en het ritme van Hemel en Aarde vormt de basis van alle Chinese denkrichtingen. De Chinese geest, van de vroegste tijden tot vandaag, ziet ons individuele leven en de wereld om ons heen in termen van een uitdaging tot het vinden van een harmonie en het bereiken van een evenwicht tussen de microwereld van het individu en de macrowereld van het universum. Goed is niet wat God ons oplegt, niet wat sociale gewoonten ons vragen, zelfs niet wat de menselijke rede ons vertelt. Goed is wat gezien wordt in de natuur. De eenheid van de mens en het universum, van geest en materie, uitgewerkt in een procesdenken, is de basiskarakteristiek van de Chinese kosmologie. Denken (*chih*) en handelen (*hsing*) vormen een eenheid.

In een memorandum aan de keizer, geschreven door Cheng Hao (1032-1085), is de eerste zin:

"De wetten ingevoerd door de Wijze Vorsten waren alle gebaseerd op de menselijke natuur en waren in overeenstemming met de orde van de ons omringende natuur".

Beyene Haile

Meer dan een schrijver

Amanuel Mehari

Mijn eerste kennismaking met de buitengewone literaire kwaliteiten van Beyene Haile was tijdens een avond om zijn beroemd meesterwerk *Duqan Tiberh* (*De winkel van Tiberh*) te promoten. De lovende opmerkingen van boekbesprekers en van bezoekers waren voor mij overtuigend genoeg om het boek te kopen. Eenmaal thuis, later op de avond, wilde ik gelijk met lezen beginnen. Mijn poging om al bladerend en mening over het boek te vormen was tevergeefs. De schijnbaar gewone woorden en vergelijkingen in mijn moerstaal waren raadsels die meer concentratie vroegen om ze te begrijpen. Met groot doorzettingsvermogen las ik het boek tot de laatste bladzijde. Ik hoef nauwelijks te zeggen dat het een grote uitdaging was, en een fascinerende ervaring. Ik werd steeds nieuwsgieriger en wilde meer van en over hem lezen.

Als onderdeel van mijn cursus *Literaire kritieken* moest ik een aantal Eritrese *post-koloniale werken* bestuderen. Beyene's *Duqan Tiberh* was een van de romans op de lijst. Dat boek hielp me om hem – als literair genie – beter te begrijpen.

Zijn unieke stijl als kunstenaar en zijn uitzonderlijke persoonlijkheid werden al zichtbaar in zijn vroegere werken. Het is bijna niet te geloven dat hij zijn debuut *Abidu do tblwo* (*Zou je zeggen dat hij gek is?*) schreef in 1964. Hij was 23. De roman gaat over een karakter met de naam Mezgebe, met een overduidelijke passie voor kunst. Hij besteedde zijn tijd meestal aan beeldhouwen. De sociale omgeving zag zijn bijzondere gedrevenheid voor kunst en minder belangstelling voor maatschappelijke zaken. De omgeving vroeg zich af of hij wel goed bij was. De unieke stijl en de kunstzinnige schoonheid van die roman sprongen er op een bijzondere manier uit, vergeleken met literair werk van die tijd. Het uitgangspunt *Kunst omwille van de kunst* – geïntroduceerd door Beyene – was nieuw in de Eritrese literatuur. Het belang van zijn werk werd onderschat. Niet te min kreeg de roman jaren na verschijning de verdiende aandacht. In 2003 en 2005 werd het boek herdrukt.

Veel mensen zijn geneigd een vergelijking te trekken tussen Mezgebe, het hoofdkarakter in het boek, en Beyene. De rechtvaardiging van die vergelijking vinden ze in het feit dat zowel Mezgebe en Beyene, beiden schilder en beeldhouwer, zich bezig houden met de zoektocht naar esthetica, schoonheid en waarheid. Daarbij komt dat niet veel mensen – net als het karakter in het boek – in staat waren de ware gevoelens van Beyene en zijn fascinerende principes en doctrines te vatten.

Ook zijn roman *Duqan Tiberh* is opnieuw een grote topper doordrenkt met zijn literaire flair. Zonder

Duqan Tiberh in Emmen.

overdrijving wordt het boek beschouwd als een ontdekking in Eritrese literaire kringen. Het heeft veel lof van lezers ontvangen. Zijn rijke kennis van Tigrinya, de meest gesproken taal in Eritrea, laat hij zien in een adembemende vertelling. Hij voegt veel nieuwe betekenissen toe aan bestaande woorden.

De roman volgt niet de gebruikelijke literaire conventies wat chronologie aangaat. Beyene gebruikt in zijn verhalen de stijl van *stream of consciousness*. Deze methode is ook in zijn eerste roman te vinden. Ghirmay Negash, een prominente Eritrese hoogleraar literatuur zei het als volgt:

Net als *Abidu do Tblewo?* kent *Duqan Tiberh* een *stream of consciousness*. Het verhaal begint met een dialoog tussen twee schrijvers, de een is dood, de ander leeft. Samen zorgen ze voor de voortgang van het verhaal. Het verhaal kent ook magisch realisme met verscheidene bovennatuurlijke karakters die zich op een epische manier vrij bewegen door ruimte en tijd, met dwarsverbanden met de geschiedenis van Eritrea.

Het boek gaat in essentie over de werkelijkheid in post-koloniaal Eritrea. Nadat het land in 1991 onafhankelijk werd keerde een aanzienlijk aantal Eritreeërs terug uit de diaspora. Onder de terugkeerders waren intellectuelen en zakenlui. Ze hadden conflicterende opvattingen over de reconstructie van Eritrea. Ze waren verwikkeld in verhitte discussies en stelden elkaar intrigerende vragen. Hun favoriete ontmoetingsplek was de Winkel van Tiberh (Duqan Tiberh). Veel critici en lezers zijn het met elkaars eens dat de winkel – bestierd door een vrouw met de naam Tiberh – een afspiegeling is van Eritrea. De winkel lijkt in de verre verte niet op gebruikelijke winkels.

De winkel kan in veel behoeften voorzien. In de winkel van Tiberh kunnen de klanten in alle vrijheid uitzoeken waar ze behoefte aan hebben. Deze werkwijze staat voor een ideale democratie in Eritrea, het volk zou zelf moeten kunnen kiezen wat het wil. “Het podium van absolute mogelijkheden.” is een filosofische invalshoek die in het boek sterk naar voren komt. Met deze doctrine daagde – het literaire icoon – Beyene de jeugd uit hun mogelijkheden vanuit een optimistische levenshouding te benutten.

De roman heeft een grote internationale betekenis. De frisheid van ideeën maakt zijn boek overal gewild en van alle tijden. Zijn pracht en oorspronkelijkheid zetten hem op één lijn met internationale schrijvers.

Beyene gebruikte vaak elementen uit de Griekse filosofie, als de sfinx en het verhaal van Alexander de Grote. Vanwege zijn buitengewone intelligentie en zijn innovatieve vaardigheden neigen veel critici ernaar hem te vergelijken met William Faulkner en Gabriel Garcia Marquez. Beyene was een meester in gebruik van de *stream of consciousness*. De schrijver benadrukte dat de karakters in zijn roman verder gaan dan de literaire erfenis van Eritrea. In bijvoorbeeld zijn eerste meesterwerk *Zou je zeggen dat hij gek is?* – het boek dat momenteel naar het Engels wordt vertaald – beschrijft Beyene het hoofdkarakter Mezgebe als volgt:

Het is niet gerechtvaardigd om de dood van Mezgebe te betreuren. Hij werd niet enkel voor ons geboren. Hij werd niet geboren voor ons kleine land of voor Afrika. Hij behoorde de hele wereld toe. Hij is een neef van de Japanners, zoon van de Amerikanen, enzovoort....

Na Duqan Tiberh schreef Beyene opnieuw een prachtig boek met de titel *Txbit Bahgu* (*De verwachting van Bahgu*) en een toneelstuk *Wegee libi* (*Taal van het hart*). Het toneelstuk was een keerkunt in de geschiedenis van toneel in Eritrea wat stijl en inhoud aanging. Het was een bewijs van zijn kracht als toneelschrijver. Zijn voorkeur voor amateurs boven professionele en ervaren toneelspelers werd bevestigd door de grote bezoekersaantallen.

Ik voel me nog steeds vereerd dat ik een van de spelers in zijn toneelstuk mocht zijn.

Behalve romans en toneelwerk, heeft hij als dichter en schilder talrijke uitzonderlijke kunstwerken nagelaten, die momenteel in zijn huis worden bewaard. Naast beoefenaar van het literaire ambacht was hij ook een uitmuntend leraar. Hij is de grondlegger van het *Eritrean Institute of organizational excellence*, een organisatie gericht op versterking van leiderschaps kwaliteiten in organisaties. De man die een belangrijk deel van zijn leven wijdde aan de zoektocht naar universele waarheid en schoonheid, overleed in 2012. Hoewel hij lichamelijk afwezig is, blijft zijn geestelijke erfenis voor eeuwig aanwezig.

Ohne Worte

'Wat wonen we hier mooi.'
'We?'
'Wat woon ik hier mooi met jou.'
'We wonen hier mooi.'
'Vogels, bloemen, bomen.'
'Luchten, water, wolken.'
'Nu je het zegt. Ik lees een boek over China.'
'*When true love came to China*.'
'Je hebt het boek gezien.'
'Naast ons bed, aan jouw kant naast ons bed. Ik ben benieuwd waarom je dat boek...'
'Wolk en regen zijn in China metaforen voor liefde en lust. Meer voor lust dan voor liefde.'
'Interessant.'
'Chinezen hebben pas 150 jaar geleden de ware liefde geleerd. Van het Westen. Van ons.'
'Van jou.'
'Van mij en van mijn voorouders. Ware Liefde is volgens Lynn Pan – zij schreef het boek – in de middeleeuwen in Europa uitgevonden door de katholieken.'
'Liefde voor een opperwezen.'
'Liefde voor god. Ik weet dat je een hekel aan dat woord hebt, maar dat bovennatuurlijke, metafysische heet gewoon zo. God.'
'Mag. Mag van mij.'
'Ik zeg het misschien onhandig. Vóór de middeleeuwen...'
'De donkere middeleeuwen.'
'Vóór de middeleeuwen bestond liefde niet tussen man en vrouw. Er was enkel lust.'
'Dierlijke lust.'
'Er was dierlijke lust. In de middeleeuwen was er hoofse liefde tussen ridders en jonkvrouwen. Maar, zo schrijft Lynn Pan, die hoofse liefde werd niet geconsumeerd.'
'Denk jij.'
'Ze schrijft met overtuiging. Aannemelijk dat het zo is gegaan. Lust veranderde langzaam in liefde en liefde veranderde onder invloed van de kerk in iets spiritueels. Liefde voor god. God is liefde.'
'Ook Gods liefde kan niet geconsumeerd worden.'
'Good thinking.'
'In het Oosten hadden mensen geen last van bemoeienis van religie met het liefdesleven. Confucius hield zich met andere zaken bezig. Boeddha sprak niet over liefde.'
'Afvlakken van emoties. Confucius. Gehoorzamen aan de natuurlijke loop der dingen. Ver weg blijven van passie, van opwinden en ver van lust.'
'Je kent het. Een mens als een stil meer...'
'Stil water met diepe grond.'
'Een glad wateroppervlak als ideaal, geen deining, geen storm.'
'Passie was in China voor buiten de deur, als het niet anders kon. Harmonie en overgave aan familieregels voor thuis.'
'Ik hoef je niet te vertellen over liefde, hartstocht, harmonie, schoonheid...'
'Je mag me alles vertellen over liefde, hartstocht, harmonie, schoonheid. Liefde is god, als je dat wilt'
'Misschien begrijp je me...'

'Misschien begrijp ik je. Ik ken de woorden uit jouw mond. Ik ken de klanken. Ik ken je zinsbouw, maar...'
'Je wilt nu horen dat ik Paul Valéry citeer.'
'Citeer Paul Valéry. Je hebt een buitenstaander nodig, een Fransman met passie, lust, harmonie en hartstocht om...'
'Ik heb jou nodig om...'
'Naar je te luisteren. Om je te vertellen wat je beweert.'
'Valéry: "Gelukkig de anderen, die met zich zelf afspreken dat zij elkaar volkomen begrijpen."
'En...'
'Je wilt nog een uitspraak van Valéry...'
'Jij wilt nog een uitspraak van Valéry.'
'"Man en vrouw als wij zijn, zijn onze daden door het huwelijk samengevoegd en onze tijdelijke behoeften tamelijk wel op elkaar afgestemd, in weerwil van de enorme en ondefinieerbare verscheidenheid van onze geesten."
'....
'....
'En nu wil je mijn favoriete quote horen.'
'Tomas Tranströmer.'
'Je kent hem. "Er is altijd wel iemand die Schubert op de piano speelt." Mag ik je...'
'Neugen?'
'Impromptu.'
'A mineur D. 935/2.'
'
'Wat wonen we hier mooi.'

Er waait een nieuwe wind in Drenthe

COLOFON

Hoofdredactie

Jos Schuring

Art direction en

vormgeving Janita Sassen

Eindredactie

Gerrit Kamstra, Eric Korsten,

Marjan Terpstra

Medewerkers

Frank Heijster, Hein Janssen,

Marga Kool, Eric Korsten,

Eric Nederkoorn, Harry

Schuring, Paul Stramrood,

Luuk Vermeulen, Alex de

Bij een première in de Toneelschuur in Haarlem kwam ik een gewaardeerde collega tegen. 'Dus je schrijft een boek. Over de ehh... PeerGrouP, zei je?' Nadat ik verteld had over het bijzondere karakter van dit Drentse theatergezelschap keek de collega me met een blik vol ongeloof aan. 'Goh leuk, maar ehh... is het ook interessant wat ze maken?'

Drenten zijn gewend aan de meewarige bejegening die hen ten deel valt bij Randstadbewoners. Natuurlijk, veel dorpsbewoners zijn meer geïnteresseerd in hun omgeving dan stedelingen. Maar Drenten zijn ook modern, vrijzinnig, liberaal en verdraagzaam.

Er waait een nieuwe wind in Drenthe die de perceptie van 'Hollanders' danig kan gaan veranderen. Deze glossy getuigt daarvan. Beeldende kunstliefhebbers zullen

Jos Schuring

Stijlboek

Gerard Stout

Dagbladen, omroepen, media gebruiken een stijlboek. In dat boek staan voorschriften over wat wel en niet mag in (gedrukte) media. Journalisten krijgen handvaten om misverstanden en vooroordelen te vermijden. Uiteraard hangt gebruik van de woorden af van de context. In een artikel over landbouw in de negentiende eeuw is het geen probleem om over Drentse boeren te schrijven. In de jaren zestig kwamen gastarbeiders (Joego-Slaven) naar Emmen. In die jaren waren die woorden gangbaar. Tijden veranderen. Ik geef voorzetten.

Wat landelijk geldt: Niet meer mag; gastarbeider (woord is verdwenen), Croatie (=Kroatie), zigeuner (=Roma), Marokkaan (= Marokkaanse-Nederlander), Turk in de betekenis van smeerturk. Nikker, neger (= zwarte meneer/mevrouw, Afrikaan?).

Ik pleit voor een regio-stijlboek met een aantal richtlijnen.

* Aanduiding van de provincie van herkomst bij triviale berichten. Dus niet langer (o.a. *Dagblad van het Noorden*): Dronken Fries rijdt Drent aan. Dat kan zo: Inwoner van Heerenveen schept inwoner van Diphooorn.

Dus niet: Drents schrijver laat roman het licht zien, maar: Schrijver uit Erica komt met frivole zedenschets. Ik zie een langzame verschuiving in het Dagblad van het Noorden. Op 19 juli meldt de krant *Beiler aangehouden in Leeuwarden*. Op 4 juli was dat (nog) *Drenten raken rijbewijs kwijt*.

* Vermijden van provinciale stereotypingen.

Regionaal is een goed alternatief voor *provinciaal*. Regionale literatuur in plaats van provinciale literatuur of streektaalliteratuur, of minderheidsliteratuur.

* Vergelijkingen met anderen vermijden.

"Vergeleken met Hollandse gedichten valt de poëzie van de Groninger niet tegen."

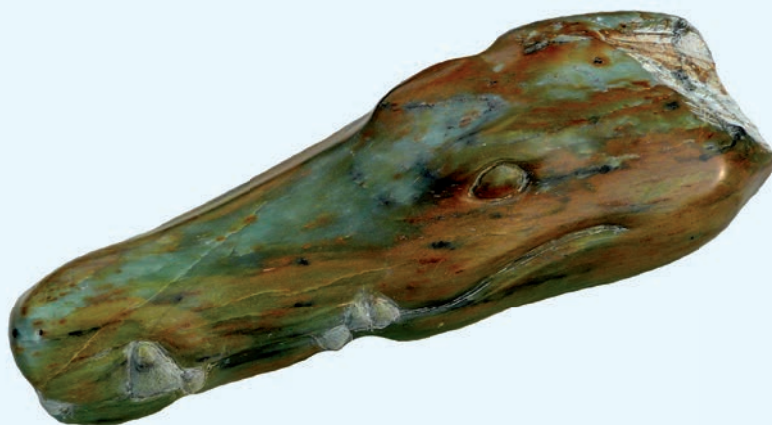
Omkering van de aanduidingen geeft veel inzicht in de stereotypingen. "Vergeleken met een Drent heeft de Hollander knap werk geleverd."

* Stoppen met koesteren van de slachtofferrol. "Voor een Drent heeft zij het niet slecht gedaan." Of: "Maar Drenten zijn ook modern, vrijzinnig, liberaal en verdraagzaam." En: "Voor een Fries heeft hij een goede prestatie geleverd."

* *Trots op Groningen*. Titel van een foto-tentoonstelling. Vervang Groningen door Drenthe, Zeeland, Holland, Duitsland. Was dit een juiste titelkeuze?

Alles is taal. taal is alles. Wie de woorden en zinnen goed kiest, zet zijn/haar omgeving naar zijn/haar hand.

Ik houd me aanbevolen voor aanvullingen.

Erik van Staveren,
beeldend kunstenaar.

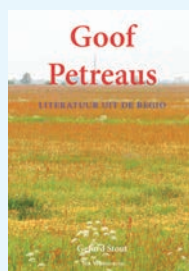
Headspace series

Veel van mijn korte verhalen heb ik bijeengebracht in handzame bulkboeken, magazines op A4 met foto's uit de regio. Formaat en vormgeving vergelijkbaar met Poze. Gemiddeld 48 pagina's.

De delen zijn:

- # 1 Mooie streek
- # 2 Gewassen varkentje
- # 3 Apport Kasper, apport
- # 4 Fernweh
- # 5 Dorpsvreugde
- # 6 Strohalm
- # 7 Goof Petreaus
- # 8 Dokter's roman

De boeken uit deze serie kunt u voor Euro 8,50 bij mij afhalen. Voor Euro 10,00 stuur ik ze op.

Dokter's roman is ook als pocket (110 x 190 mm) verkrijgbaar zonder foto's. Euro 10,00 + verzendkosten. Zie www.gerardstout.nl

Poze

Particulier literair tijdschrift van Gerard Stout.

In 2016 verschijnen 10 nummers van Poze. Korte verhalen, een enkel gedicht, beeldende kunst, gebruikskunst, opinies.

Bekostiging: Ter Verpoozing.

Circulatie: Landelijk en regionale kranten en media. Diverse literaire tijdschriften. Nieuwsgierige en erudiete belangstellenden. Na verschijnen van de papieren uitgave is Poze ook gratis te downloaden op mijn website.

Wie mij inhoudelijk, opbouwend en doordacht commentaar geeft, (email) ontvangt het volgende papieren nummer zonder kosten.

Alle teksten en foto's zijn van Gerard Stout, tenzij anders aangegeven.

Ik ben heel blij met de bijdragen van Walter Schönau, Yasamin Arbabi, Theo de Jong, Cherry Van den Breemer, Ivor Osgerby Bishop, Goffe Jensma, Jan B.F.N. Engberts, Erik van Staveren. Amanuel Mehari.

Foto's: Gerard Stout, Han Dijk (China).

ISSN 2468-340X
www.gerardstout.nl
gerardstout@kpnmail.nl

Ter Verpoozing

Onlangs verschenen
Sinterklaas, Zwarte Piet en Ali Baba
Machiel Sol.

Euro 9,50.

Per post Euro 12,50

Vilttechniek in beeld, sjaals, kragen, sieraden & kunst.

Meta Geerts.

Euro 8,50 bij afhalen. Euro 10,00 per post.

Verwacht (oktober)

Wederopbouw in Drenthe.

Cynthia The.

ca. 170 pag. Geïll.

Euro 19,95 (softcover)

Euro 27,95 (hardcover)

(Verzendkosten Euro 5,00)

www.gerardstout.nl/uitgeverij

